كۈچ بىرلىكتە، ئىش ئۆملۈكتە

1998-ژىل
1- نويابىر
№ 11 (42)

1998 - год
1 - ноябрь
№ 11 (42)

ئىتتىپاق
ИТТИПАК

Газета издается
с марта 1994 года

قىرغىزىستان ئۇيغۇرلىرى "ئىتتىپاق" جەمئىيىتىنىڭ ئاممىۋى-سىياسى گېزىتى
Республиканская общественно-политическая газета Общества уйгуров Кыргызстана "Иттипак"

كۆك بايراقتىن-قىزىل بايراققا سالام

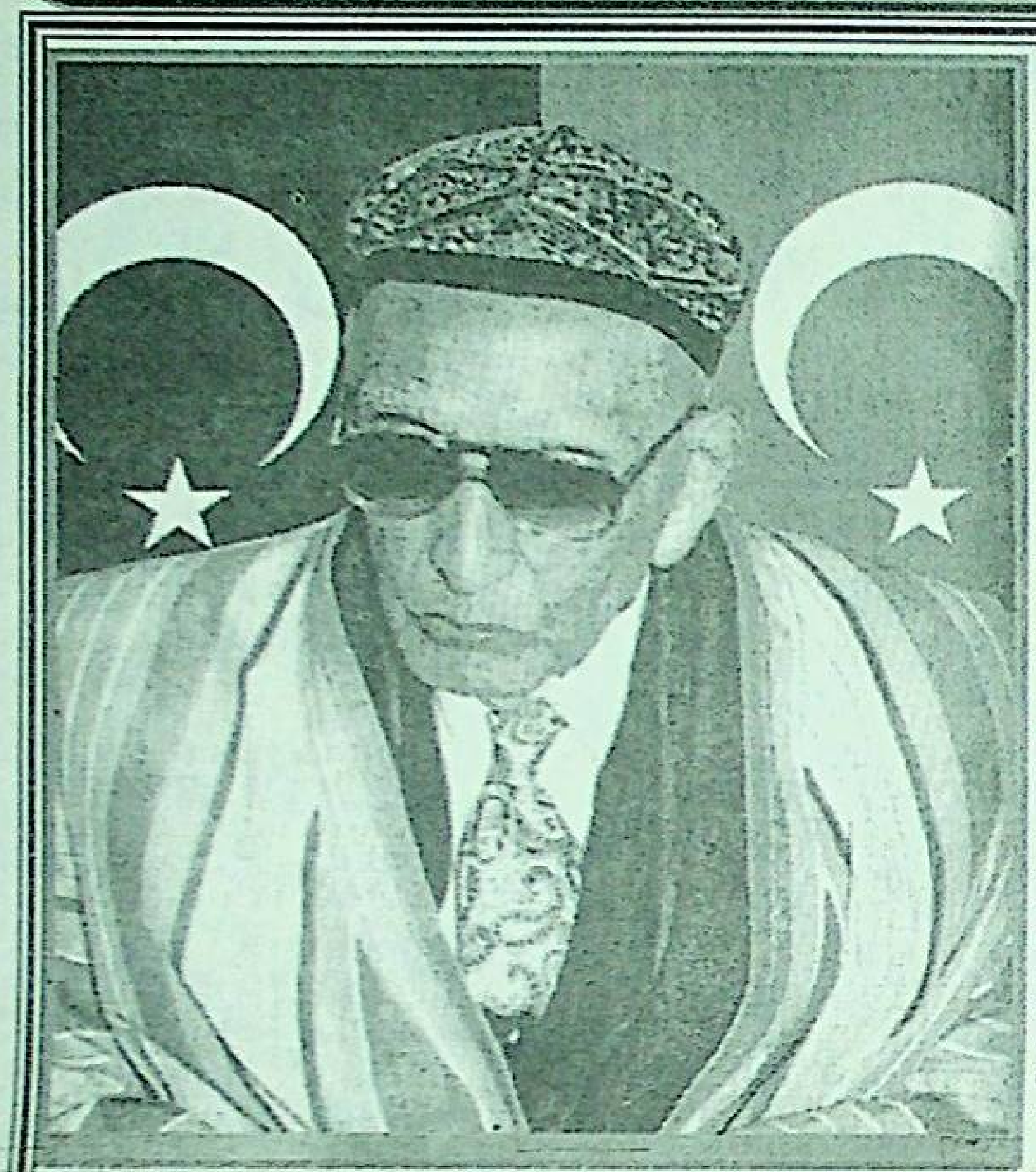

1923-يىل 29-ئۆكتەبر-1998-يىل-29-ئۆكتەبر
تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ 75 يىللىق
مۇستەقىللىق بايرىمىنى قۇتلۇقلايمىز

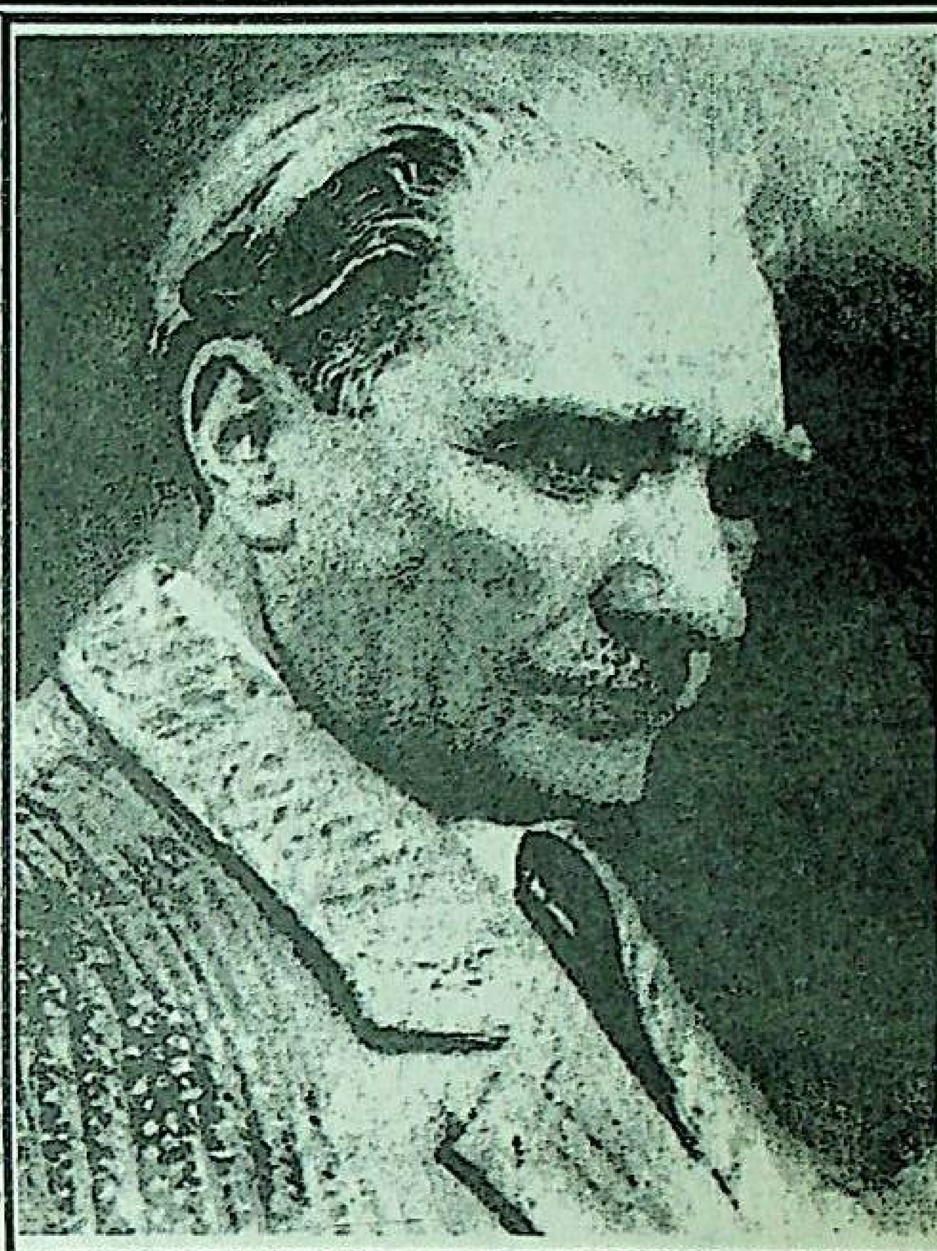

ئەركىن ئالپتېكىن

شەرقى تۈركىستان هۆكۈمىتى بىلەن، تۈركىيە هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر، ئوسمانلى دۆلىتى بىلەن ياقۇببەگ ۋاقتىدىن باشلىنىدۇ. ياقۇببەگ-بە دۆلەت، شەرقى تۈركىستاندا ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى قۇرغاندىن كېيىن بىرىنچى قىلغان ئىشى، ئوسمانلى دۆلىتىگە ئىتتىپاق قىلىپ، خۇتبە ئوقۇتۇپ پۇل چىقىردۇ؛ ئوسمانلى ئىمپېرىيىسى پادىشاھ سۇلتان ئابدۇلئەزىز بۇ، تەكلىپنى قوبۇل قىلىدۇ. شەرقى تۈركىستانغا ئەسكىرى باشلىقلارنى ئەۋەتىدۇ. ياقۇببەگ-بە دۆلەت بولسا تۈركىيە ئوسمانلى دۆلىتىگە ئۆزىنىڭ تۇغقۇنىنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىدۇ. بۇ، مۇناسىۋەتلەر تۈركىيە مۇستافا كامال دۆلىتى قۇرۇلغانغا قەدەر داۋاملىشىدۇ.

1930-يىللاردىن باشلاپ شەرقى تۈركىستاندا قوزغىلاڭلار كۆتۈرۈلگەن چاغلاردا تۈركىيە هۆكۈمىتى ئورغۇنلىغان ئەسكەرلەرنى باشلىقلارنى ئەۋەتكەن. بۇلار شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان چاغدا، بومبايغا كېلىپ ئاتاتۈرك كە پادىشاھ (گېنېراللارنى پادىشاھ دەيدۇ)، سىزگە «كۆك بايراقتىن-قىزىل بايراققا سالام» دەپ تېلېگرامما ئەۋەتىدۇ. ئاتاتۈرك شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە يار-يۆلەك بولۇشقا تىرىشىدۇ ھەتتا تۈركىيەدە ئەسكىرى تەلىم-تەربىيە ئېلىپ ئوقۇش ئۈچۈن شەرقى تۈركىستانلىقلارغا ياردەم قىلىدۇ. شۇنىڭدەك قەشقەردە ئەخمەت كامال ئىنقىلاپ

دىگەن كىشى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئورغۇنلىغان تۈركىيەلىك قېرىنداشلىرىمىز شەرقى تۈركىستانغا بېرىپ، مەكتەپلەرنى ئېچىپ خەلقلەرگە ئىلمى تەلىم-تەربىيە بېرىشكە ھەرىكەت قىلىدۇ.

1949-يىلى شەرقى تۈركىستان خىتاي كوممۇنىست ئىستىلاسى ئاستىدا قالغاندىن كېيىن 1850 كىشى ھىندىستان، پاكىستان، ئاۋغانىستان يەرلىرىگە قېچىپ چىقىدۇ. بۇلار-نىڭ چوڭ بىر توپ ھىندىستانغا كېلىپ جايلاشقاچقا خىتاي هۆكۈمىتى ھىندىستان هۆكۈمىتىگە خىتاي هۆكۈمىتىنى تونۇغانلىقتىن دادامغا ۋە مەھەممەت ئىمىن ھەزرەتلىرىگە باش پانا بەردىڭ دەپ قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرىدۇ. ھىندىستان هۆكۈمىتى بولسا دادام بىلەن (ئەيسا ئەپەندى) مەھەممەت ئىمىن ئەپەندىلەرگە «سىلەرگە باش پانا بەرگىنىمىزگە خىتاي هۆكۈمىتى قاتتىق نارازى بولۇۋاتىدۇ. مۇمكىن بولسا باشقا مەملىكەتلەردىن باش پانالىق سوراپ چىقىپ كەتسەڭلار» دىگەندىن كېيىن، دادام-لار ئورغۇن دۆلەتلەرنى زىيارەت قىلىپ تۈركىيەگە كېلىدۇ. تۈركىيە هۆكۈمىتى باش پانالىق بەرگەندىن كېيىن شۇ يەرگە ئورۇنلىشىپ قالىدۇ. تۈركىيە هۆكۈمىتى ھېلىقى 1850 كىشىنى «بۇلار بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز» دەپ، ئايروپىلان، پويىزد، پاراخوتلار كېمىلەر بىلەن يۆتكەپ كېلىدۇ، ۋە ئۆي، يەر ۋە ئىش بېرىدۇ. كېيىن يەنە 1960-يىللاردا ئاۋغانىستانغا بىر قىسىم شەرقى تۈركىستان-

لىقلار قېچىپ چىقىدۇ، ئەنە شۇ چاغدا ئاۋغان هۆكۈمىتى بۇلارنى قايتۇرۇۋەتمەكچى بولىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان تۈركىيە هۆكۈمىتى: «ئەگەر سىلەر بۇلارنى قايتۇرىدىغان بولساڭلار سىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلەرنى بۇزىمىز» دەپ، ئاۋغان هۆكۈمىتىگە نارازىلىق بىلدۈرىدۇ. كېيىن يۇرتداشلىرىمىزنى خۇسۇسى ئايروپىلانلار بىلەن يۆتكەپ، ئۇ چاغدا تۈركىيەنىڭ باش مىنىستىرى سۇلايمان دېمىرال ئىدى) تۈركىيەنىڭ قەيسەرى دىگەن جايىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. قەيسەردە ھازىر شەرقى تۈركىستانلىقلار مەھەللىسى بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاۋغانىستانغا يەرلىشەلمىگەن شەرقى تۈركىستانلىقلار ئىدى. تۈركىيەدە شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ ئېتىبارى بەكمۇ چوڭ. دادام ھەمىشە «تۈركىيە-تۈركلەرنىڭ ئانا مەكتىپى» دەپ قويماتتى. ھەقىقەتەنمۇ بىزگە چوڭ يار-يۆلەك بولغان ۋە بولۇۋاتقان تۈركىيەنى شەرقى تۈركىستانلىقلار ئۆزىنىڭ مەككىسى دەپ ئەزىزلەيدۇ. ھازىرقى مۇشۇ بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ بېشىدا ئېغىر ئازاپ-ئوقۇبەتلەر بولۇۋاتقان

كۆزلەردىمۇ تۈركىيە هۆكۈمىتى بىزگە چوڭ مەنىۋى ياردەملەردە بولۇۋاتىدۇ. ئورغۇنلىغان شەرقى تۈركىستانلىقلارغا باش پانالىق ۋە گراژدانلىق ئىمكانىيەتلىرىنى بېرىۋاتىدۇ.

تىجارەتچىلىرىمىزگە ئالىملىرىمىزغا ئورغۇنلىغان مۇمكىنچىلىكلەرنى يارىتىپ بېرىۋاتىدۇ. كۆپلىگەن شەرقى تۈركىستانلىق، ئوتتا ئاسىيالىق ياشلىرىمىزغا ئوقۇشقا چۈشۈش، بىلىم ئاشۇرۇش ئىمكانىيەتلىرىنى يارىتىپ بېرىۋاتىدۇ. مۇشۇ يۇقىرىدىكى بىزگە بولغان يار-يۆلەكلىرى ئۈچۈن تۈركىيە هۆكۈمىتىگە، بىز شەرقى تۈركىستانلىقلار ئەۋەتتە تەشەككۈر بايان قىلىمىز. بىز شەرقى تۈركىستانلىقلار دۇنيانىڭ قايسى يېرىدە ياشىمايلى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ 75 يىللىقىنى بىزنىڭمۇ ئۆزىمىزنىڭ بايرىمىمىز دەپ چىن يۈرەكتىن قۇتلۇقلىشىمىز زۆرۈر دەپ ئويلايمەن.

تۈركىيە-ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئانا ۋەتىنى

ئالتە يۈز يىلدىن ئارتۇق داۋام قىلغان ئوسمانلى ئىمپېرىيەسىگە خاتىمە بېرىلىپ 1923-يىل 10-ئاينىڭ 29-كۈنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. ئەنقەرە پەيتەخت قىلىندى. مۇستاپا كامال پرېزىدېنت بولدى. تۈركىيىنى گۈللەندۈرۈش جەھەتتە قەتئىي ئىرادىگە كەلگەن مۇستاپا كامال سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە دىنىي جەھەتلەردە بىر قاتار ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ باردى.

مۇستاپا كامال 1922-يىلىلا سۇلتانلىق تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. 1924-يىلى خەلىپىلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان. ئۇ يەنە شەيخۇلئىسلام ۋە ۋەخپە مىنىستىرلىكىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئورنىغا باش مىنىستىرلىككە قارايدىغان دىيانەت ئىشلىرى مۇدىرلىقى ۋە ۋەخپە مۇدىرلىقىنى قۇردى.

1924-يىلى 3-مارت كۈنى، دىنىي مەكتەپلەرنى پۈتۈنلەي بىكار قىلدى.

بۇنىڭ بىلەن، مەكتەپ ۋە مەدرىسەلەر مىللىي مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ باشقۇرۇشىدا بىرلىككە كەلتۈرۈپ، بىر مىللىي مائارىپ سىستېمىسىغا ئىگە قىلدى.

مۇستاپا كامال قانۇن ئىسلاھاتىدا ئاجايىپ تەتبىقلەرنى قولغا كەلتۈردى.

1925-يىلى، «ئائىلە قانۇنى» يولغا قويۇلۇپ، ئاياللار ھوقۇقىنى تەكىتلىدى.

1926-يىلى 26-نويابىر كۈنى، خەلقئارا ۋاقىت ۋە كالېندار بىرلىكى قوبۇل قىلىندى.

1928-يىلى، ئاساسىي قانۇندىن «ئىسلام دىنى تۈركىيىنىڭ دۆلەت دىنى» دېگەن ماددا چىقىرىۋېتىلدى.

مۇستاپا كامال مەدەنىي مائارىپ ئىسلاھاتى جەھەتتىمۇ مىسلىسىز ئىشلارنى ئېلىپ بارغان. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىللىق جاكارلىغان چاغدا، دۆلەت ئىچىدىكى ساۋاتسىزلارنىڭ نىسبىتى %80 تىن يۇقىرى

ئاخىرى 2-بەتتە

تۈركىيە-ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئاتا ۋەتىنى

قولدى. مۇستاپا كامال 1922-يىلى ئوتتۇرىغا قويغان «بىر دۆلەتنىڭ جەڭ مەيدانلىرىدا ھەر قانچە شانلىق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشىدىن قەتئىينەزەر، ئەگەر بىلىملىك قوشۇنى بولمايدىكەن، بۇ غەلىبە مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مۇستەھكەملەپ كېتەلمەيدۇ ھەم ئۇزۇن داۋاملاشتۇرالمايدۇ» دېگەن يوليورۇقنى ئوتتۇرىغا قويدى.

مۇستاپا كامال تۈرك تىل-يېزىقىنى ئىسلاھ قىلىش جەھەتتىمۇ ئىنقىلاب خاراكتېرلىك يېڭىلاش ئېلىپ باردى. «ماتارىپ بىرلىكى» يولغا قويۇلۇشتىن ئىلگىرى، تۈركىيىنىڭ ماتارىپ سىستېمىسى ۋە ماتارىپ ئىدىيىسى بىرلىككە كەلمىگەنىدى. ئەرەب-پارس تىللىرى مەكتەپلەردە ئۆگىنىش زۆرۈر بولغان ئاساسىي دەرس سۈپىتىدە ئالدىن ئېتىبار بېرىلىپ ئۆتۈلدى. تۈرك تىلى بولسا ھەممىلا يەردە چەتكە قېقىلدى. مۇستاپا كامال پۈتۈن مەملىكەتتىكى مەكتەپلەرگە ئەرەب، پارس تىللىرىدىكى دەرسلەرنى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى. 1929-يىلدىن ئېتىبارەن ئەرەب، پارس تىللىرى ماتارىپى مەكتەپلەردە پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى تۈرك تىلى ماتارىپى ئىگىلىدى.

1928-يىل 11-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن باشلاپ مەملىكەت بويىچە لاتىن يېزىقى سىستېمىسىدىكى تۈرك ئېلىپبەسىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا قانۇن ماقۇللىدى. شۇنىڭ بىلەن، مەملىكەت بويىچە يېڭى يېزىق ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغالدى. ھۆكۈمەت يېڭى يېزىقنى ئۆگىنىشنى ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللىي مەجبۇرىيەت دەپ قارىدى.

مۇستاپا كامال ئىقتىسادىي ئىسلاھات جەھەتتىمۇ نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى. ئۇ: «سىياسىي ۋە ھەربىي جەھەتتىكى غەلىبىلەر ھەر قانچە زور بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئىقتىسادىي جەھەتتە قولغا كەلتۈرۈلگەن غەلىبىلەر بىلەن مۇستەھكەملەنمىسە، غەلىبىلەر مۇيوقىلىپ كېتىدۇ»... «ئىقتىسادىي مۇستەقىللىق بولمىسا، دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقى بولمايدۇ» دېگەننى تەشەببۇس قىلىپ، «ئىقتىساتنى دۆلەت كونترول قىلىش» سىياسىتىنى يولغا قويدى. نەتىجىدە، تۈركىيە 1929-يىلدىن 1933-يىلغىچە پۈتۈن دۇنيا دۇچ كەلگەن ئىقتىسادىي كرىزىستىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ كەتتى.

1931-يىلى مۇستاپا كامال ئىسلاھاتنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسىنى جۇمھۇرىيەتچىلىك، مىللەتپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق، دۆلەت مەسلىكى، بىدئەتچىلىك ۋە ئىنقىلابىيلىقتىن ئىبارەت ئالتە پرىنسىپقا يىغىنچاقلىدى. جۇمھۇرىيەتچىلىك دېگەندە، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىنىڭ خەلقنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ئىدىيىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق ھاكىمىيەت شەكلى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى. مىللەتپەرۋەرلىك دېگەندە، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ياكى مىللەتنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، مىللىي خاسلىقنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قېلىش تەلەپ قىلىندى. خەلقچىللىق دېگەندە، خەلقنىڭ ئىرادىسىنىڭ ھوقۇقنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى. دۆلەت مەسلىكى دېگەندە شەخسلەرنىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋە پائالىيىتىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۆلەتنىڭ كارخانىلارنى پائال باشقۇرۇشى، بولۇپمۇ پۈتۈن مىللەتكە پايدا يەتكۈزىدىغان ئىقتىسادىي ساھەدىكى كارخانىلارنى پائال باشقۇرۇشى كۆرسىتىلدى. بىدئەتچىلىك دېگەندە، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش پرىنسىپىنى مىللىي تەرەققىياتنىڭ باش ئامىلى دەپ قارىدى. ئىنقىلابىيلىق دېگەندە، مۇستاپا كامالنىڭ ئىنقىلابىي ئىدىيىسىگە-يۇقىرىقى پرىنسىپلارغا سادىق بولۇش تەكىتلەندى. بۇ ئالتە پرىنسىپ خەلقئارادا «كامالىزىم» دەپ ئاتالدى.

مۇستاپا كامالنىڭ ئىسلاھاتى ئاخىرقى ھېسابتا ئومۇمىيۈزلۈك غەلىبىگە ئېرىشتى. ئىسلاھات ئارقىلىق، تۈركىيە ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دىنىي ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ، غەرب بۇرژۇئا دۆلەتلىرىنىڭ شەكلىنى ئالغان ھازىرقى زامان دۆلىتى بولالىغان؛ ئىسلاھات ئارقىلىق، تۈركىيە ئۆزىنىڭ مىللىي سانائەت سىستېمىسىنى ئاساسەن شەكىللەندۈرگەن؛ ئىسلاھات ئارقىلىق تۈركىيە جاھانگىرلارنىڭ قول قىلىشىدىن ۋە دۇنيا ئىقتىسادىي كرىزىسىنىڭ قاتتىق زەربىسىدىن قۇتۇلۇپ قالغان؛ ئىسلاھات ئارقىلىق «غەربىي ئاسىيانىڭ كېسەل كۆرپىسى» دەپ ھاقارەتلەنگەن تۈركىيە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، مۇستەقىللىق، دېموكراتىيە، ئەركىنلىك يولىدا قەتئىي تەۋرەنمەي ماڭغان؛ ئىسلاھات ئارقىلىق تۈركىيە خەلقى ئىشەنچكە تولۇپ، تەرەققىيات يولىنى بويلاپ، مۇستەقىللىق، ئەركىنلىكنى قەدىرلەيدىغان تولۇپ تاشقان روھ بىلەن دۇنيا سەھنىسىگە چىقتى. مۇستاپا كامالنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن، بۈيۈك مىللەت مەجلىسى 1934-يىلى مۇستاپا كامالغا «ئاتا تۈرك» دېگەن شەرەپنى بەردى.

تۈركىيىنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىكى يولىدا، تۈركىيە خەلقىنىڭ بەختى ۋە خاتىرجەملىكى يولىدا ئۆمۈر بويى يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ، ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان شۇنداقلا چەكسىز شان-شۆھرەتلەرگە ئېرىشكەن مۇستاپا كامال جىگەر كېسەللىك شىپاخانىسىدا، 1938-يىل 11-ئاينىڭ 10-كۈنى سائەت توققۇزدىن بەش مىنۇت ئۆتكەندە، ئىستانبۇلدا ئەللىك يەتتە يېشىدا بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالاشقان. ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمى بەكمۇ ھەيۋەتلىك ھەم تەسىرلىك ئۆتكۈزۈلدى. تۈركىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئاخباراتىدا: «تۈركىيە ۋەتىنى قۇرغۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى، تۈرك مىللىتى ئاجايىپ داھىسىدىن ئايرىلىپ قالدى، ئىنسانىيەت ئۇلۇغ ئوغلىدىن ئايرىلىپ قالدى» دېيىلدى. ئۇنىڭ جەسىدى پايتەخت ئەنقەرەگە دەپنە قىلىنغان ھەمدە قەبرە تىكلەنگەن. ئۇنىڭ قەبرىسى تۈركىيەدىكى مەشھۇر زىيارەت ئورۇنلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. دېمەك پۈتۈن تۈرك دۇنياسىنىڭ مەركىزى بولغان ئىقتىسادتا، مەدەنىيەتتە ۋە ئىگىلىكتە راۋاجلانغان، گۈللەنگەن، تەرەققىي تاپقان، ئىلغار دۆلەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالغان تۈركىيە دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى يۈكسەك سۈرئەت بىلەن تۈرك دۇنياسىدىكى يورۇق بىر ماياك سۈپىتىدە ئالغا باسماقتا. مانا بۈگۈن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ 75 يىللىق مۇستەقىللىق تەنتەنە كۈنى. دۇنيادىكى ھەر قايسى مىللەتلەر ۋە شۇنداقلا تۈركىي مىللەتلەر قاتارىدا بىز ئۇيغۇرلارمۇ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ 75 يىللىق تويىنى چىن دىلىمىزدىن تەبرىكلەيمىز. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بىز ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئاتا ۋەتىنى شۇڭا دەيمەن:

ئېلىپ قولۇمغا ئالتۇن جام ياشا تۈركىيەم دەيمەن،
ساڭا كەلمىسۇن ھېچ چاغ پىغانۇ-دەرت نەلەم دەيمەن.

بىز تۈركلەرنى «ئاتا تۈرك» دەيمىز. لېكىن تۈركلەر بىز ئۇيغۇرلارنى «ئاتا تۈرك» دەپ بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ. تۈركىيەدە ھۆكۈمەت ئەربابلىرىدىن تاكى ئاددىي پۇقرالىرىغىچە ئۇيغۇرلارنى «قېرىندىشىم» دەپ بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ ۋە كۆيىنىدۇ. بۇنىڭ مىسالى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى 1940-يىللاردىن تا بۈگۈنگە قەدەر ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي باش پاناھى بولۇپ كەلدى. 40-يىللاردا كوممۇنىستىك خىتاينىڭ رىجىمىدىن قېچىپ چىقىپ 2000 غا يېقىن قېرىندىشىمىزنىڭ ھاياتى تەھلىكىدە قالغاندا تۈركىيە ھۆكۈمىتى مەخسۇس ئايروپىلان ئەۋەتىپ، قېرىنداشلىرىمىزنى تۈركىيەگە يەرلەشتۈرگەن. بۈگۈنكى كۈندىمۇ خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ رىجىمىدىن قېچىپ چىققان ۋە باشقا مەملىكەتلەردە ھاياتى تەھلىكىدە قالغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ كۆپى تۈركىيەدە پاناھلىنىۋاتىدۇ. 1996-يىلى تۈركىيە ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستانلىق 150 كىشىگە گراۋدانلىق بەردى ۋە پرېزىدېنت سۇلايمان دېمىرەل بۇ 150 كىشىنى قوبۇل قىلىپ، «تۈركىيەدە ھەرگىز مۇساپىرلىق ھېس قىلماڭلار. شەرقىي تۈركىستان چوقۇم ئازات بولىدۇ. تۈركىيەمۇ سىلەرنىڭ ئاتا ۋەتىنىڭلار» دېگەن. دەرۋەقە، تۈركىيە بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈن دۇنيادىكى «ئەڭ بېخەتەر جاي، ئازات رايون» ھېسابلىنىدۇ. تۈرك خەلقىنىڭ بىزلەرگە كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى، كۆيۈنۈشى ۋە چۈشىنىشى كىشىنى تەسىرلەندۈرىدۇ. تۈركىيە ھۆكۈمىتى ۋە خەلقلىرىنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن ئىلتىپاتلىرىغا قانچە رەھمەت ئېيتساق تۈگىتەلمەيمىز. قىسقىسى بۇ يىل 75 ياشقا كىرگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى چىن ئىخلاسىمىز بىلەن، پەخىرىمىز بىلەن تەبرىكلەيمىز ھەم ھەممىمىز بىر ئېغىزدىن «ياشا تۈركىيەم» دەپ ئۈنلۈك توۋلايمىز.

رەتلەپ يازغۇچى ك. كۆسەن.

دۇنياغا قايتا يارىلىپ قالغاندەك، مۇشۇ ئىشىمنى يەنە باشلايمەن

قىرغىزىستان دۆلەتلىك تېلې-رادىئو كورپوراتسىيەسىنىڭ ئۇيغۇرچە رادىئو ئاڭلىتىش بۆلۈمىنىڭ كومېنتاتورى: خەيرىنسا تۇردىنىڭ 1998-يىلى 19-ئۆكتەبىر كۈنى ئەركىن ئالپتېكىن جانابلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتى

سوئال: ئەركىن ئەپەندىم قىرغىزىستان دىيارىغا خۇش كەپسىز.

جاۋاپ: ئىللىق ئالقىشىڭىزغا رەھمەت.

سوئال: ئەگەر ۋاقتىڭىز بولسا مۇشۇ قېتىمقى قازاقىستان ۋە قىرغىزىستان پايتەختلىرى ئالمۇتا، بىشكېكتە قىلغان سەپىرىڭىزنىڭ سەۋەبىنى ئۇقساق.

جاۋاپ: ناھايىتى ياخشى، مېنىڭ بۇ قېتىم قازاقىستانغا قىلغان سەپىرىم، "نازۇگۇم" فوندىنىڭ رەئىسى دىلبىرىم خانىمنىڭ تەكلىۋى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان 16-ئۆكتەبىردىكى ئۇيغۇر رايونىنىڭ "كەتمەن" يېزىسىدىكى نازۇگۇم ئانىمىزغا بېغىشلانغان يىغىن سەۋەپ بولدى. مەن تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ ئالمۇتىغا كەلدىم ۋە مۇراسىمغا قاتنىشىشقا مۇيەسسەر بولدۇم. شۇنداقلا نازۇگۇم فوندىدا پائالىيەت ئۆتكۈزۈۋاتقان ئىنىلار، ھەمشىرە-سىڭىللار بىلەن ئۇچرىشىش ئۆتكەزدۇق. ئاندىن ئۇيغۇر رايونىغا سەپەر قىلدۇق. ئۇ يەردە 600 - 500 ئادەمدىن تەركىپ تاپقان ناھايىتى چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈلدى. ئۆزەممۇ ھەيران قالدىم، چىرايلىق سۆزلەر ۋە شېئىرلار ئوقۇلدى. مېنىڭ بۇ يەرلەرگە بىرىنچى قېتىم بېرىشىم بولۇپ، ناھايىتى كۆپ ھاسلاتلارغا ئىگە بولدۇم. ئاندىن قىرغىزىستانغا كەلدىم. بۇ يەردە ۋەتەنداشلىرىم بىلەن چىرايلىق سۆھبەتلەشتىم، ئۇلار خوشال بولۇشتى. چۈنكى ئۆزلىرىنىڭ رادىئو ئاپپاراتلىرىنىڭ مېيى ئازلاپ قالسا باشقىدىن يېڭىلايلا. ئىنساننىڭ شۇنىڭغا ئوخشاش باتارىيىسى بولىدۇ، مېنىڭ شۇنداق باتارىيەمنى تولۇقلاپ، يېڭىلاپ كېتىشىم مۇھىم.

سوئال: بىشكېككە كېلىۋاتقاندا قانداق خىياللاردا بولدىڭىز؟

جاۋاپ: بىزنىڭ چوڭلىرىمىز دەيلى: مەسئۇت ئەپەندى، مەھەممەت ئىمىن بۇغرا، ئەخمەتجان قاسىملار، خەلقىمىزنىڭ بىرلىكى - باراۋەرلىكى، دەپ كەلگەن ئىنسانلار. مېنىڭ كېلىشىمدە خۇشال قىلىدىغان بىر نەرسە "ئىتتىپاق" تەشكىلاتىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيغۇرلار يىغىلىپ "قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە" دەپ بىرلىك-بارابەرلىك ئۇيۇشتۇرۇپ، قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى-مىنىڭ ئىجتىمائى-سىياسىي ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، بۇ دۆلەتكە ھەسسە قوشۇۋاتقانلىقىنى، يەنە بىر قېتىم كۆرىمەن دەپ قىزىقتىم ۋە شۇنى ئارزۇ قىلدىم.

سوئال: سىز مۇشۇ سەپىرىڭىزدە قازاقىستاندىكى ھەر قايسى تەشكىلاتلار ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرى-ئەزالىرى شۇنداقلا قىرغىزستاندىكى ئەشۇنداق تەشكىلاتلاردا بولدىڭىز. ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانداق پەرق ۋە ئالاھىدىلىكنى بايقىيالىدىڭىز؟

جاۋاپ: قازاقىستان ۋە قىرغىزىستان جۇمھۇرىيەتلىرى، بارغانسېرى دېموكراتىك يوللاردا ئۆسۈۋېتىپتۇ، ئۆز دۆلىتىنىڭ بايلىقىنى خەلقىگە تېخىمۇ كۆپ ئىشلىتىپ، خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ ھەرىكەت بولۇۋېتىپتۇ، مەن 1992-يىلى بىرىنچى قېتىم ئوتتۇرا ئاسىياغا كەلدىم ئەشۇ چاغلار بىلەن ھازىرنى سېلىشتۇرساق ناھايىتى چوڭ ئىلگىرلەشلەر بار، مېنىڭچە سەۋر قىلىش كېرەك. 6-7 يىل جەرياندا قانداق تەرەققىي قىلغان بولسا بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق تەرەققىي قىلىپ بارىدۇ. بۇنىڭغا مۇشۇ دۆلەتتە ياشاۋاتقان يۇرتداشلىرىمىزمۇ ئاكتىپ قاتنىشىدۇ دەپ ئويلايمىز. ئىنگلىزلارنىڭ بىر سۆزى بار، "پۇرسەت بېرىلمىگەن قابىلىيەتلەر ئىشلىتىلمىگەن پىچاققا ئوخشاش بارغانسېرى كاماللىشىدۇ"

ئاخىرى 7-بەتتە

تەھرىر ئىلاۋىسى: ئۆكتەبىرنىڭ باشلىرىدا خەلقئارا ئالاھىدە كەچۈرۈم تەشكىلاتى كاتىبات باشقارمىسىدىن ئىككى نەپەر خادىم ئوتتۇرا ئاسىياغا قىلغان مەخسۇس سەپەردە بىشكېكتە بولۇپ ئۆتتى، ھەم بىر قىسىم ئۇيغۇرلار بىلەن شۇنداقلا مەلۇم ھۆكۈمەت ئورگانلىرى بىلەن كۆرۈشتى. خەلقئارا ئالاھىدە كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ باش شتابى ئەنگلىيەنىڭ لوندون شەھىرىدە بولۇپ، ھازىر بۇ تەشكىلاتنىڭ 160 دۆلەتتە تارماقلىرى بار ۋە 1000 دىن ئارتۇق مەخسۇس خىزمەتچىسى بار. بۇ قېتىم گېزىتخانىمىز بۇ ئىككى نەپەر مېھمان بىلەن ئالاھىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى ۋە بىر قىسىم ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ماتېرىياللارغا ئىگە بولدى. بۇ ماتېر

بىرلىكى بىلەن قارشىلىشىش. ⑤ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاپ نەزەرىيىسى، ئاتالمىش "شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى" "جوڭگونىڭ ئاسارىتىدىن مەڭگۈلۈك قۇتۇلۇش" قاتارلىقلارنى جېنىنىڭ بارىچە ئىشقا كىرچىلىك قىلىش. بۇ خىل "شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقى نەزەرىيىسى" دىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل ئىدىيە. شىنجاڭدا ئۇزاقتىن بۇيان بېسىقماي كېلىۋاتقان قالايمىقانچىلىقنىڭ ئىدىيىۋى مەنبەسى بولۇپ، بىزنىڭ ئالاھىدە دىققىتىمىزنى ۋە ھوشيارلىقىمىزنى قوزغىشى كېرەك.

2. خەلقئارا دۈشمەن كۈچلىرى ۋە چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىشى ۋە ئاغدۇرمىچىلىقى.

پانئىسلامىزم، پانتۈركىزم

"شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى دېموكراتىك ئىتتىپاقى" نىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىنزا پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى پەرھات باشقىدىن "شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىتتىپاقى" نى قۇرۇپ، ھەم ئەيسانىڭ ئوغلى ئەركىننى رەئىس قىلىپ سايلاپ، ئافغانىستاندىكى مەلۇم بىر پارتىزانلار ئەترىتىنىڭ قوماندانى ئارقىلىق ئۇنىڭغا تەۋە بولغان مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈپ، تەلۋىلەرچە جوڭگو-ئافغانىستان چېگرىسىدا ھەربىي بازا قۇرۇپ، رادىئو ستانسىلىرىنى قۇرۇپ، چېگرىدا قوراللىق تۇيۇقسىز ھۇجۇم بىلەن پسخىك جەڭ بىرلەشكەن ئۇزۇن مۇددەتلىك كۈرەش ئېلىپ بېرىشقا ئۇرۇندى. ئىككىنچى بۆلىكى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى

بولغان قازاقىستان تەۋەسىدىكى "چوڭ قازاقچىلىق" كۈچلىرىمۇ چەتئەل مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلارنىڭ ھەدەپ پايدىلىنىدىغان بىر كۈچكە ئايلاندى. ئۇلار قازاقلارغا "ۋەتەن" قايتىپ كەلدى دېگەنلەرنى تەشۋىق قىلىپ، سىرتتىن كەلگەن مىللەتلەرنى چەتكە قېقىپلا قالماستىن، بەلكى جوڭگو، روسسىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا مىللەتلەرگە ئاتالمىش "تېررىتورىيە" لەرنى قايتۇرۇش تەلىۋىنى قويماقتا. بۇ ئارقىلىق بۈيۈك قازاقىستان ئىسلام دۆلىتىنى قۇرۇشنى تەلەپ قىلماقتا. قازاقىستان دائىرىلىرى مۇستەقىللىقنى مۇستەھكەملەش مەقسىدى بىلەن، چېگرا سىرتىدىكى قازاقلارنى "ۋەتەن" گە قايتىشقا چاقىرىق قىلىش تەشەببۇسىنى قوبۇل

مىللەتلەر ئىتتىپاق. جەمئىيەت ئىلگىرلەۋاتقان، خەلقئارادىكى ئابرويىمىز كۈنسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلىۋاتقان بىر پەيتتە مىللىي بۆلگۈنچىلىك پائالىيىتى مەملىكەت ئىچىدە كۈندىن-كۈنگە كۆڭۈلسىزلىك پەيدا قىلماقتا يەنە بىر جەھەتتىن. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ، شەرقىي ياۋروپادا جىددىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، دۇنيانىڭ ستراتېگىيىلىك ۋەزىيىتى كۆپ تەرەپلىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلدى. كونا خەلقئارا سىياسىي ۋەزىيەت تەڭپۇڭلىقىنى يوقىتىپ، ئوبيېكتىپ جەھەتتە غەرب گوروھلىرىنىڭ خەلقئارا ئىشلاردىكى تەسىرىنى كۈچەيتتى. ئامېرىكا قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرى ئىنسان ھەقلىرى دېپلوماتىيىسىنى ۋە مەملىكىمىزگە نىسبەتەن

"پانئىسلامىزم" پانتۈركىزم تەتقىقاتى

(ئىچكى ماتېرىيال، دىققەت بىلەن ساقلانسۇن)

ئاللاردىن ئۈزۈندە ئېلىپ كەڭ جامائەتچىلىك ۋە گېزىتخانىلىرىمىزغا تەقدىم قىلماقچىمىز. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ يەن-تېچىنگا تەتقىقاتى بويىچە يۇمشاق پەنلەر تۈرى. بۇ تۈردىكى تەتقىقات دۆلەت ئىجتىمائىي پەن فوندىنىڭ ماددىي ياردىمىگە ئېرىشكەن.

باش تۈزگۈچى: ياڭ فارىن.
مۇئاۋىن باش تۈزگۈچىلەر: لى زې، دۇڭ شۇ

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى "پانئىسلامىزم، پانتۈركىزمنىڭ تارقىلىشى ۋە ئۇنىڭغا قارشى سىياسەت تەتقىقاتى" تېما گۇرۇپپىسى..... شەرقىي تۈركىستان. مۇستەقىللىق ئىدىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئۇقۇملىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ① مىللىي ئۈستۈنلۈك نەزەرىيىسى، يەنى ئاتالمىش "شەرقىي تۈركىستان" دىكى تۈرك تىل سىستېمىسىدىكى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ تارىخ پائالىيىتىدىكى زامان دائىرىسىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي رولىنى خالىغانچە كۆپتۈرۈپ ئۇچىغا چىققان بىمەنە دەرىجىگە بېرىپ يەتكەن. ② شىنجاڭ "مۇستەقىللىقى" نەزەرىيىسى، يەنى شىنجاڭ تارىخىنى جېنىنىڭ بارىچە بۇرمىلاپ، "شەرقىي تۈركىستان" ئەزەلدىن مۇستەقىل بىر دۆلەت. شۇنداقلا سەددىچىن سېپىلى "تۈركلەر بىلەن جوڭگو" نىڭ چېگرىسى دېگەنلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، شىنجاڭنىڭ غەربىي خەن سۇلالىسى دىن بۇيان شۇنداقلا ئۇلۇغ جوڭگونىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي تارىخىي پاكىتنى ئۈپتۈن ئىنكار قىلغان. ③ خىتايلارغا قارشى تۇرۇش، خىتايلارنى چەتكە قېقىش نەزەرىيىسى. ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دوستانە مۇناسىۋىتىنى ۋە ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز ۋە شىنجاڭ تارىخى تەرەققىياتىنىڭ غول لىنىيىسىنى ئورتاق يارانقانلىقىنى ئىنكار قىلىپ، خەن مىللىتىگە "ۋەھشى تاجاۋۇزچى"، "مۇستەملىكىچى" دەپ تۆھمەت قىلىپ، "جاھاد" ئارقىلىق بارلىق "كاپىر" لارنى يوقىتىشتىن ئىبارەت. ④ پانتۈركىزم ئورتاق گەۋدىسى نەزەرىيىسى، يەنى سىنىپىي زىددىيەتنى تامامەن ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن ئىبارەت ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتنى ھەم ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، ئاللا بۇرۇن مەۋجۇت بولمىغان "تۈرك مىللىتى" نىڭ "تۈرك مەدەنىيىتى"، "تۈرك دۆلىتى" نى جېنىنىڭ بارىچە تەرغىپ قىلىپ، جوڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئىتتىپاق،

دېگەن بىر خىل خەلقئارا خاراكتېرلىق ئەكسىيەتچىل ئىدىيە ئېقىمى بولۇپ، شىنجاڭدىن چەتئەللەرگە قېچىپ چىققان مىللىي بۆلگۈنچىلەر بىلەن خەلقئارا ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىرلىشىپ، شىنجاڭغا بولغان ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكىتىنى ھېچقاچان توختاتقىنى يوق.

1. چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئارقا تېپىكى بولغان خەلقئارا تەشكىلاتلارنىڭ ئەھۋالى. نۆۋەتتە چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلىك تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئارقا تېپىكى قىلغان خەلقئارا تەشكىلاتلارنىڭ سانى ئاز ئەمەس. بۇ بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار شىنجاڭنى بولۇپ پارچىلاشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ ئاساسەن ئىككى بۆلەك كۈچ بولۇپ شەكىللەندى. بىرىنچى بۆلىكى غەربىي ئاسىيانىڭ تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق دۆلەتلەرگە توپلانغان، كونا مىللىي بۆلگۈنچى ئەيسا باشچىلىقىدىكى گورۇھ بولۇپ، بۇ گورۇھنىڭ پائالىيەت ئىقتىدارى بىر قەدەر زور ھەم بەلگىلىك خەلقئارا ۋە رايون تەسىرىگە ئىگە. بۇ گورۇھنىڭ ئاساسلىق تەشكىلاتلىرى: "شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ئىتتىپاق ئۇيۇشمىسى" قاتارلىقلار. ئۇلار ئامېرىكا، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرىنىڭ كونتروللۇقىدا، بىزگە قارىتا "غەربلەشتۈرۈش" "پارچىلاش" ستراتېگىيىسىنى يۈرگۈزۈپ، ئىنگلىزچە، تۈركچە، ئۇيغۇرچە نۇسخىدا "شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى" ژۇرنىلى ۋە ئۇيغۇرچە "شەرقىي تۈركىستان ياشلار" گېزىتىنى نەشر قىلىپ تارقىتىپ، ئەكسىيەتچىل جامائەت پىكرى پەيدا قىلىپ، باشقا ھەر قايسى بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار بىلەن مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتىپ، ب د ت (بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى) ۋە خەلقئارا جەمئىيەتلەرنىڭ بىزگە نىسبەتەن بېسىم ئىشلىتىشى ئۈچۈن تەلۋىلەرچە ئۈزۈنى ئۇرۇپ، سەرگەردان ھۆكۈمەت قۇرۇپ، "شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقى" نى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ئىزدەنمەكتە. ئۇلار 1992-يىلى 12-دېكابىر كۈنى ئىستانبۇلدا ئۈچىنچى قېتىملىق "شەرقىي تۈركىستان مىللىي ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى" نى چاقىرىپ "قۇرۇلتاي خىتابنامىسى" ۋە "مۇراجەت نامە" قاتارلىق سىياسىي پروگراممىلارنى ماقۇللىدى. 1993-يىلى ئاپرېلدا ئۇلار يەنە "شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى دېموكراتىك ئىتتىپاقى" نى قۇردى. 1994-يىلى فېۋرالدا

مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمە گەۋدىسىدىكى دۆلەتلەرگە توپلانغان بولۇپ، زىيا سەمەدى، يۈسۈپ مۇخلىسوف، ھاشىر ۋاھىدى قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدىكى بىر گورۇھ. بۇ گورۇھتىكىلەر 50-60-يىللاردا ئىلگىرىكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈپ چىققان ۋە قېچىپ چىققان مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ بىرىكىشىدىن شەكىللەنگەن. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق تەشكىلاتلىرى "شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا كومىتېتى" قاتارلىقلار. سوۋېت پارچىلانغاندىن كېيىن، خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، ئامېرىكىنىڭ ماددىي ياردىمى ۋە پۇل كۆرسىتىشى بىلەن، بۇ تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتى تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى. 1992-يىلى يانۋاردا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى 5 دۆلەتتە بېكىنىپ ياتقان مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر بىرلىشىپ "ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەت ھالقىغان ئىتتىپاقى" نى قۇردى. قەھرىمان غوجامبەردىنى رەئىس سايلىدى. پروگراممىلار تۈزۈلۈپ، خىتابنامىلار ئېلان قىلىندى. بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەنلا، "ئۇيغۇر خەلقىگە بايانامە"، "ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى دۆلەت پارلامېنتلىرى ۋە پرېزىدېنتلىرىغا ئوچۇق خەت" نى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا "شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق ئىلتىماسى" نى تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ كۆرەش نىشانى "ئەڭ ئاخىرىدا جوڭگو مۇستەملىكىچىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، شەرقىي تۈركىستاندا تەڭداشسىز ئىسلام دۆلىتى" نى قۇرۇش. نۆۋەتتە بۇ تەشكىلاتنىڭ تەسىرى غەربىي ئاسىيادىكى ئەيسا گورۇھىدەك چوڭ بولمىسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ چېگرىمىز سىرتىدىكى ئەڭ چوڭ مىللىي بۆلگۈنچى كۈچكە ئايلىنىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن، شۇنداقلا، "شەرقىي تۈركىستان" مەسىلىسىنىڭ خەلقئارالىشىش پائالىيىتىدە ياردەملىك رول ئوينىشى مۇمكىن. لى پېڭ زۇڭلى قازاقىستاننى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، گەرچە قازاقىستان دۆلىتى بىر مۇددەت بۇ تەشكىلاتلارنىڭ ئەكسىيەتچىل جامائەت پىكرى توپلاش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان تەشۋىقاتلىرىنى باسقان بولسىمۇ. لېكىن يېقىندا قازاقىستان شىنجاڭغا قارىتا رادىئو ئاڭلىتىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى، شۇنداقلا بۇ ئاڭلىتىشقا شىنجاڭنى پارچىلاش تەشۋىقاتى ھەققىدىكى گەپ-سۆزلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ.

ئۇندىن باشقا، شىنجاڭ بىلەن چېگرىداش

قىلىپ ھەم بۇ ئىشنى ئۇزۇن مۇددەتلىك دۆلەت سىياسىتى دەپ بېكىتىپ، داغدۇغا بىلەن سىرتقا تەشۋىق قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىر "چوڭ قازاقچىلىق" كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا بولغان تەسىرى ئاساسلىقى ئاتالمىش "ۋەتەن" گە قايتىشقا قۇترىتىش ۋە قوش گراژدانلىققا جەلپ قىلىشتىن ئىبارەت. بۇ بەلكى شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق قازاق ئاممىسى ئارىسىدا بەلگىلىك ئىدىيىۋى داۋالغۇش پەيدا قىلىشى مۇمكىن. غەرب دۈشمەن كۈچلىرى مەخسۇس شىنجاڭغا قارىتىلغان بۆلگۈنچىلىك پائالىيىتىدە چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ تايىنىشى ئۈچۈن مەخسۇس ئورگانلارنى قۇردى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ ئىشپىيونلۇق ئاپپاراتى، بەزىلىرى ئىلىم ۋۇپۇسكىسىنى كۆتۈرىۋالغان ئەنگلىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ تەتقىقات ئاپپاراتى، بەزىلىرى "پسخىك جەڭ" ئېلىپ بارىدىغان رادىئو-تېلېۋىزىيە تەشۋىقات ئاپپاراتى، بەزىلىرى يەنە "مۇھاجىر" "خەيرى-خالىق تەشكىلاتلىرى" تونىغا ئورۇنۇۋالغان "خەلق" تەشكىلاتلىرى. بۇ ئاپپاراتلار ئاساسەن تۆۋەندىكى خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ. ① شىنجاڭ تارىخىنى يالغاندىن توقۇپ چىقىپ، شىنجاڭدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر ئۈچۈن نەزەرىيىۋى ئاساس تەييارلاش.

② دۆلەت ئىچى-سىرتىدا ئېلىپ بېرىلغان شىنجاڭنى پارچىلاش ھەرىكەتلىرىنى خەۋەر قىلىش ۋە رىغبەتلەندۈرۈش. ③ شىنجاڭنىڭ ئىچى-سىرتىدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلىك پائالىيەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئىقتىسادىي راسخوت تەمىنلەش. "ئىسلام دۇنياسى ئىتتىپاقى" (قىسقارتىلىپ "ئىسلام ئىتتىپاقى" دېيىلىدۇ) سەئۇدىدا قۇرۇلغان پانئىسلامىزملىق دىنى تەشكىلات. بۇ تەشكىلاتنىڭ "سوتسىيالىستىك دۆلەت باشقارمىسى" بولۇپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىك تەركىبىدە شىنجاڭدىن قېچىپ كەتكەن مىللىي بۆلگۈنچىلەر بار. ئۇلار بۇ تەشكىلاتتىن بار كۈچى بىلەن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا نىسبەتەن مىللىي بۆلگۈنچىلىك تەسىرىنى سىڭدۈرمەكتە.

2. چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەت ئالاھىدىلىكى

بىر تەرەپتىن، دۆلىتىمىزدە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنى يولغا قويغاندىن كېيىن ئىگىلىك راۋاجلانغان، سىياسەت مۇقىملانغان،

"غەربلەشتۈرۈش" "پارچىلاش" تىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك تاكتىكا يۈرگۈزۈشنى كۈچەيتتى. چەتئەلدىكى بۆلگۈنچى تەشكىلاتلارمۇ ئۆزىنىڭ تاكتىكىسىغا نىسبەتەن مۇناسىپ تەڭشەش ئېلىپ باردى. ئۇلارنىڭ ھازىرقى بۆلگۈنچىلىك پائالىيىتى تۆۋەندىكى ئالاھىدىلىكلەردە گەۋدىلىنىدۇ: ① تۇرۇشلۇق دۆلەتنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، پۈتۈن كۈچ بىلەن قانۇنلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئوتتۇرا، غەربىي ئاسىيادىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار، تۇرۇشلۇق دۆلەت دائىرىلىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ۋە قوللىشىنى جىددىي ئىزدەنمەكتە. غەربىي ئاسىيادىكى ئەيسا گورۇھى 1992-يىلى تۈركىيەدە "شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى" نى ئۆتكۈزگەندە، تۈركىيەنىڭ پرېزىدېنتى بىلەن دۆلەت مىنىستىرى بۇ قۇرۇلتايغا تەبرىك تېلېگراممىسى يوللىغان، ھەم بۇ دۆلەتنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئەيسانىڭ 90 ياشلىق خاتىرە كۈنىنى تەبرىكلىگەن. شۇنداقلا ئەيسانى "پۈتكۈل تۈرك مىللىتىنىڭ قەھرىمانى" دەپ ئاتىغان. قازاقىستاندا قۇرۇلغان "ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەت ھالقىغان ئىتتىپاقى" ئىتتىپاق قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇمۇ قانۇنىي ئورۇنغا ئىگە بولدى. ② تارقاقلىقتىن رايون خاراكتېرىگە ۋە ئۇنىڭدىن بىرگەۋدىلىشىشكە قاراپ يۈزلىنىش. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلاردا دۆلەتتىن، مىللەتتىن، دىندىن ھالقىغان ھالدا خەلقئارالاشقان بىرلىككە يۈزلىنىش ئالامىتى كۆرۈلمەكتە. 1992-يىلى 12-دېكابىردا ئىستانبۇلدا ئېچىلغان "شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى" ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيادىكى 20 نەچچە بۆلگۈنچى تەشكىلاتلىرىنىڭ بىر نىيەتتە بىرلەشكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. شۇنداقلا سەرگەردان ھۆكۈمەتكە ئوخشاپ كېتىدىغان ئورگان- «ۋاقىتلىق ئىجرائىيە كومىتېتى» نى قۇرۇپ 8 ماددىلىق ھەرىكەت پروگراممىسىنى تۈزدى. دۆلەت نامى، دۆلەت بايرىقى، دۆلەت مارشى ۋە دۆلەت گېربىنى بېكىتتى. «شىنجاڭ مۇستەقىللىقى»، «موڭغۇلىيە مۇستەقىللىقى» ۋە «تىبەت مۇستەقىللىقى» قاتارلىق بۆلگۈنچى كۈچلەر يەنە تېخى قول تۇتۇپ «شەرقىي تۈركىستان، تىبەت، موڭغۇلىيە مىللىي بىرلىكىنىڭ باش ئىتتىپاقى» نى قۇردى. «شىنجاڭ مۇستەقىللىقى» ۋە «تىبەت مۇستەقىللىقى»

داۋامى 4- بەتتە

بېشى 3 ـ بەتتە

بۆلگۈنچى كۈچلىرى خەلقئارادىكى تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، ئايرىم-ئايرىم ھالدا 1991-يىلى كوللادىيىنىڭ گاگا شەھرىدە قۇرۇلغان «دۇنيا ۋاكالەتسىز مىللەتلەر تەشكىلاتى»غا ئەزا بولۇپ كىردى. بۇ تەشكىلات خەلقئارالىق رەسمىيلەشمىگەن تەشكىلات بولۇپ، چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار تەرىپىدىن «كىچىك ب د ت» دەپ ئاتالغان. ① شىنجاڭ مەسىلىسىنى خەلقئارالاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇش. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى «ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەت ھالقىغان ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ب د ت غا ئاتالمىش «شىنجاڭ مۇستەقىللىقى» ئىلتىماسىنى سۇندى. چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلىرى ئىلگىرى-كېيىن ئىككى قېتىم «دۇنيا ۋاكالەتسىز مىللەتلەر تەشكىلاتى» چاقىرغان خەلقئارالىق يىغىنغا قاتنىشىپ «شىنجاڭ مۇستەقىللىقى» ئۈچۈن جامائەت پىكرى توقىدى. ئۇلار يەنە كۆپ قېتىم «شەرقىي تۈركىستان» خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ھەم «شىنجاڭ مۇستەقىللىقى»نى كۆككە كۆتۈرىدىغان ھەر خىل ئاتالمىش ئىلمىي ماقالىلار، مەخسۇس ئەسەرلەر ۋە تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ھەر خىل تىل-يېزىقلارغا تەرجىمە قىلىپ بېسىپ كەڭ تارقاتتى. بۇندىن باشقا ئۇلار يەنە «ئىنسان ھەقلىرى مەسىلىسى»نى يانا قىلىپ غەرب دۈشمەن كۈچلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، غەربنىڭ شىنجاڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىنى تەلەپ قىلدى. يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان، ئۇلار ئاتالمىش خەنزۇلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان «قاتتىق ھۆكۈمرانلىق»لىقىنىڭ «جىنايى ماتېرىيال»لىرىنى كۆپلەپ تويغۇزۇپ ۋە توقۇپ چىقتى ۋە شۇ ئارقىلىق ب د ت خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتىغا ئۇزۇنلىنىپ «ئىنسان ھەقلىرى مەلۇماتى»نى تاپشۇردى. ئۇلار قۇرغان «ۋاقىتلىق ئىمىگراتسىيە كومىتېتى» ھەم دالاي لاما شەكلىدە سەرگەردان ھۆكۈمەت قۇرۇپ، خەلقئارا جامائەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇندى. ④ شىنجاڭدا زوراۋانلىق ۋە ئىختىيارلىق بىرلەشكەن «ئىككى قول» سىياسىتىنى يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. 90-يىللاردىن كېيىن، چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلىرى «شەرقىي تۈركىستاننى تىنچلىق بىلەن ئازات قىلىش ئارزۇسىنىڭ بارغانسېرى غۇۋالىشىۋاتقان»لىقىنى تونۇپ يېتىپ، جۈملىدىن شەرقىي تۈركىستان «خەيرىيە-ساخاۋەت» فوندىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سۇلتان ماخمۇت «ئۇزۇندىنكى ۋەزىيەتتە قوراللىق كۈرەشنى كۈچەيتىش، تىنچ ئۇتۇملۇك ئاساسلىق يول بولۇپ، زوراۋانلىق ۋە ئىختىيارلىق بىرلەشكەندىلا ئېھتىمال زور ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ» دەپ ئوچۇق ئېيتقان. بىلىشىمىزچە، بىر قىسىم ياشلار تۈركىيە، ئافغانىستانلاردا ئەسكىرى تەلىم ئېلىۋاتقان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە شىنجاڭدىن چەتئەلگە قېچىپ چىققان ياشلار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار بىزنىڭ چېگرىمىز تەۋەسىگە ئوغرىلىقچە قورال توشۇپ، ھەم «توشۇلغان قوراللار چېگرا ئىچىدە مۇھىم رول ئويناۋاتىدۇ» دېيىشتى. 1990-يىلدىن بۇيان، پەقەت بىز تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغان دېلولار ئىچىدە ئوغرىلىقچە چېگرىدىن كىرگۈزگەن 15 دانە تاپانچا، 500 پاي ئوق قولغا چۈشۈرۈلدى. ئۇلار چېگرا ئىچىدە كۆپلەپ زوراۋانلىق كۈچى بىلەن تېرورلۇق پەيدا قىلماقتا. بۇلارنىڭ ئۇيۇتقۇلىغانلىرىنىڭ پاش قىلىشقا قارىغاندا، يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان، شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان زوراۋانلىق پائالىيەتلىرىنىڭ كەينىدە، چەتئەلدىكى تەشكىلاتلار پەردە ئارقىسىدىن پىلانلىغان. 1994-يىلىنىڭ دەسلىپىدە «شەرقىي تۈركىستان ياشلار بىرلەشمىسى» تەپسىلىي ھەرىكەت پىلانى تۈزۈپ چىقىپ، چېگرا مۇداپىيە قاراۋۇلخانىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، پارتىيە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، پوچتا-تېلېگراف، تۆمۈر يول، كۆۋرۈك ۋە نېفىت قاتارلىق ئەسلىھەلەرنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئوتتۇرا ۋە چوڭ شەھەرلەردە پارتلىتىش قاتارلىق تېرورلۇق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشقا تەييارلانغان. (كېيىن «شەرقىي تۈركىستان ياشلار تەشكىلاتى» پارچىلىنىپ كېتىپ، ھەم بىز مۇداپىيەنى كۈچەيتكەنلىكىمىزدىن بۇ سۇيىقەست ئەمەلگە ئاشمىدى). ئۇلار قوراللىق كۈرەشنى كۈچەيتىش بىلەن بىرگە، جامائەت پىكرى توپلاش تەشۋىقاتىنى كۈچەيتتى. شىنجاڭدا تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» قاتارلىق 3 كىتابىنى تەنقىد قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار بىز بىلەن تىغمۇ-تىغ قارشىلىشىپ، تۇرغۇن ئالماسنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ تەرجىمىھالىنى بېسىپ، رەسىمىنى تارقىتىپ، شۇنداقلا، «ئۇيغۇرلار»نى ئۇلار نەشر قىلىۋاتقان تۈرلۈك گېزىت-ژۇرناللىرىدا ئارقا-ئارقىدىن بېسىپ تارقىتىپ تەسىرىنى كېڭەيتتى، جۈملىدىن ئۆزبېكىستاندا مۇكاپاتلاندۇردى. ئۇلار يەنە مىللىي مەسىلە ۋە دىنىي مەسىلىلەردىن پايدىلىنىپ، جېنىنىڭ بارىچە ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، بىز بىلەن ياش-ئۆسمۈرلەرنى تالاشتى. «دىن ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىش كېرەك» دەپ غەلۋە قىلىپ «شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكىتى ئۈچۈن بىر ئەۋلات ياشلارنى قولغا كەلتۈرەيلى» دەپ جار سالدى. شىنجاڭدا مىللىي ئۆچمەنلىك ۋە دىنىي ئەسەبىيلىكنى قوزغىتىشنى كۈچەيتتى. ② چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلارنىڭ تايانچىلىرى تەدرىجىي ياشلىشىش، زىيالىيلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. ئۇلار تۈركىيەدە مەخسۇس «شەرقىي تۈركىستان ياشلار ئىتتىپاقى»نى قۇرۇپ، بىر تۈركۈم ئاتالمىش «تەربىيەلەش كېلەچىكى بار» ياشلارغا ئۇزۇن ھەم ۋەزىپىلەرنى تاپشۇرۇپ، ئۇلارنى كۈرەشنىڭ بىرىنچى سېپىگە چىقىرىپ، پىشقەدەم بۆلگۈنچىلەرنىڭ «قىلىپ بولالمىغان ئىشلىرى»غا ۋارىسلىق قىلدۇرماقچى بولدى. بۇ ياشلارنىڭ كۆپىنچىسى ئالىي مەلۇماتلىق كۆرگەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى كونا بۆلگۈنچىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى، بەزىلىرى خىزمەت بىلەن، ئوقۇش بىلەن، ۋە ھەج قىلىش بىلەن چەتئەلگە چىقىپ سىياسەتكە قارشى چىقىپ تۇرۇپ قالغان بولۇپ، بۇلارنىڭ پائالىيەت ئىختىدارى كۈچىيىمەكتە.

3. چەتئەلدىكى دۈشمەن كۈچلىرىنىڭ بىزگە قاراتقان ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرىدىن ئويلىغانلىرىمىز

① سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، خەلقئارادا مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسى يامراپ، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب كاپىتالىستىك مەملىكەتلىرى مىللىي بۆلگۈنچىلىكتىن پايدىلىنىپ، ئۇنى مەملىكىتىمىزگە قاراتقان «تىنچلىق بىلەن ئۆزگەرتىش» ستراتېگىيىسىنىڭ چىقىش نۇقتىسى قىلىشنى كۈچەيتتى. خەلقئارادىكى بەزى دىنىي تەشكىلاتلار ھەم ھەر خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق شىنجاڭغا سىڭىپ كىردى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز چوقۇم يېتەكچى ئىدىيىدە، «تىنچلىق بىلەن ئۆزگەرتىۋېتىش»كە قارشى تۇرۇش «غەربلەشتۈرۈش» «پارچىلاش»قا قارشى تۇرۇش، سىڭىپ كىرىپ ئاغدۇرمىچىلىق قىلىشقا قارشى تۇرۇش ستراتېگىيىسىنى مۇستەھكەم تىكلەپ، شىنجاڭنىڭ باشتىن-ئاياق جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىنى بويلاپ ئۈزلۈكسىز ئىلگىرىلىشىنى كاپالەتلەندۈرۈشىمىز لازىم. ② چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار ئوخشاش بولمىغان تارىخىي دەۋرلەردىكى تايانچىلارنىڭ كۈچى بىلەن ئۇزۇندىن ئاساسلىق ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادىن ئىبارەت ئىككى چوڭ گۇرۇھقا ئايلاندى. دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى، ئۇلارنى بىرلىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان خەلقئارا مۇھىتقا ئىگە قىلدى. مۇندىن كېيىن ئۇلار بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا مەملىكەت ئىچىدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ قېچىپ چىقىپ ماكانلاشقان، تەربىيىلىنىدىغان جايىغا ئايلانغۇسى ۋە چېگرا ئىچىدە قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىدىغان مەنبە شۇنداقلا مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسىنىڭ جامائەت پىكرىنى تەشۋىق قىلىدىغان بازىسىغا ئايلانغۇسى. ئۇلار ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ خەلقئارا دۈشمەن كۈچلىرىگە ئايلانغان، مەملىكىتىمىزنى ئاغدۇرماقچى بولغان غالچىلاردۇر، بىزنىڭ ئۇلار بىلەن بولغان كۈرىشىمىزمۇ ئۇزاق مۇددەت داۋاملاشقۇسى. ③ چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى كۈچىنىڭ بارىچە خەلقئارالاشتۇرۇش سۇيىقەستىگە نىسبەتەن يۇقىرى دەرىجىدە ھوشيارلىقنى ساقلىشىمىز لازىم.

III. ئازاتلىقتىن كېيىن شىنجاڭدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرى

ئازاتلىقتىن كېيىنكى 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، شىنجاڭدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر بىلەن چەتئەلدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر ئۆز ئارا ماسلىشىپ، ھەر خىل شەكىللەر بىلەن ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بۇزىدىغان جىنايى ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى.

1. 50-يىللاردىن 70-يىللارغىچە بولغان ئاساسلىق پائالىيەتلەر

بۇ دەۋرلەردىلا مەن تارىختىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ قالدۇقلىرى بىلەن سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا قارشى ئۇنسۇرلار تىل بىرىكتۈرۈپ، ئەكسىل ئىنقىلابىي گۇرۇھ تەشكىللەپ، ئەكسىل ئىنقىلابىي توپىلاڭ قوزغاپ، شىنجاڭنى ۋەتىنىمىز جۇڭگودىن پارچىلاپ چىقىرىشقا تەلۋىلەرچە ئۇرۇندى. بۇنىڭ بىلەن ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ياكى «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرماقچى بولۇشتى. مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، بۇ بىر دەۋردە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش مەقسەت قىلىنغان ئەكسىل ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار ۋە توپىلاڭ قوزغاش دېلولىرى يۈزدىن ئاشقان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تەسىرى چوڭراقلىرى ئون نەچچىگە يېتىدۇ. مەسىلەن: 1954-يىلى 31-دېكابىردا خوتەن، قارىقاش، لوپ قاتارلىق 3 ناھىيىدە ئابلىمىت داموللا باشچىلىقىدا ئەكسىل ئىنقىلابىي، قوراللىق توپىلاڭ قوزغىلىپ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھۆكۈمىتى ئىتتىپاق كومىتېتى» قۇرۇلۇپ، «ھەقىقىي ئازاتلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك، ھۆكۈمەت، دۆلەت ۋە بارلىق ھوقۇق مۇسۇلمانلارغا مەنسۇپ» دەپ غالجىرانە چالۋاقىدى.

1957-يىلى 15-ئاپرېل خوتەندە خەلچىخان باشچىلىقىدا ئەكسىل ئىنقىلابىي توپىلاڭ قوزغالدى. ئۇلار تەبلىغ نامى بىلەن ئاممىنى قۇترىتىپ، «ئىسلام يولىدا كۈرەش قىلىپ پەقەت 7 قەدەم ئىلگىرىلىسەڭ يىللىق ئىبادەتكە تەڭ». «كوممۇنىست پارتىيىسىنى يوقىتىپ، ئىسلام ھۆكۈمىتىنى قۇرايلى» دېگەننى تەرغىب قىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، خوتەن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ناسىر ھاجى بىلەن يەنە 3 نەپەر ساقچىنى ئۆلتۈرىۋەتتى.

1962-يىلى ئاپرېل، ماي ئايلىرىدا، شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئەلچىخانىسىنىڭ قۇترىتىشىدا ئىلى، چۆچەك قاتارلىق جايلاردا چېگرا خەلقىنىڭ تۈركۈملەپ چەتئەلگە قېچىش ۋەقەسى يۈز بەردى.

29-مايدا غۇلجا شەھىرىدە ئابدۇقادىر باشچىلىقىدىكى ئەكسىل ئىنقىلابىي توپىلاڭ قوزغىلىپ، توپىلاڭ جەريانىدا «شىنجاڭ بىزنىڭ، خەنزۇلار زېمىنىمىزنى بېسىۋالدى»، «يوقالسۇن كوممۇنىستىك پارتىيە» «خىتايلارنى يوقىتايلى» دېگەندەك ئەكسىل ئىنقىلابىي شوئارلارنى توۋلىدى.

1968-يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقى مەقسەت قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى» دېگەن ئەكسىل ئىنقىلابىي تەشكىلات جەمئىيەتتىكى قالايمىقانچىلىقتا مەخپىي قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلات ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ غۇلجا، چۆچەك، بورتالا، ئۈرۈمچى، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ئايرىم شىدارلىرىنى قۇرۇپ، ئۇنىڭ ئاستىدا تارماقلار، كىچىك گۇرۇپپىلار بولۇپ، جەمئىي 78 ئاسلىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ «ئۇيغۇرىيەنىڭ تەغدىرى»، «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسىنىڭ نىزامنامىسى»، «شەرقىي تۈركىستان خەلق پارتىيىسىنىڭ باش پىروگراممىسى» قاتارلىق ئەكسىيەتچىل ھۆججەتلەرنى تەييارلاپ، «شىنجاڭ ئەزەلدىن مۇستەقىل دۆلەت، پەقەت يېقىنقى دەۋردىلا خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى بولۇپ قالغان» دەپ جۆيلۈپ، «سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىپ قورال بىلەن ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ، دېموكراتىك، مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرايلى» دەپ جار سېلىشتى. شۇنداقلا ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ بۇرۇنقى سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بىر يېرىدە تەلۋىلەرچە ئەكسىل ئىنقىلابىي بازا قۇردى. كېيىن قوراللىق ئارمىيىمىز ۋە خەلق ئەسكەرلىرىمىز تەرىپىدىن قورشاپ يوقىتىلدى.

2. ئىسلاھات ئېچىۋېتىشتىن كېيىنكى ئاساسلىق پائالىيەتلەر:

پارتىيىنىڭ 11-نۆۋەتلىك 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، شىنجاڭدا پۈتۈن مەملىكەتكە ئوخشاش ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يۈرگۈزۈلۈپ، ئىگىلىك تەرەققىي قىلىپ، سىياسەت مۇقىم، مىللەتلەر ئىتتىپاق، جەمئىيەت گۈللەنگەن خەلق تۇرمۇشى كۆرۈنەرلىك ياخشىلانغان ۋەزىيەت يارىتىلدى. مىللىي بۆلگۈنچىلەرمۇ ۋەتەننى پارچىلاش ھەرىكىتىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ھەرىكىتىنى كۈچەيتتى، بۇنىڭ ئاساسلىق شەكىللىرى:

① پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئاممىنى قۇترىتىپ، جېدەل چىقىرىپ، توپىلاڭ پەيدا قىلىش.

1981-يىلى 3-يانۋاردا قاغىلىق ناھىيىسىدىكى ئەكسىل ئىنقىلابچىلار ئويۇق يېزا مەسچىتىگە ئوت كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جېدەل چىقىرىپ، ئىشنىڭ تېگىنى بىلمىگەن خەلقنى قۇترىتىپ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قاتارلىق پارتىيە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئاز ساندىكى بۇزۇق ئادەملەر «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ياشىسۇن»، «ئىسلامنىڭ مۇستەقىللىق بايرىقىنى جان تىكىپ قوغدايمىز»، «يوقالسۇن كاپىرلار» دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاشتى. شۇ يىلى 30-ئۆكتەبىردە قەشقەر شەھىرىدە ئاز ساندىكى بۇزۇق ئادەملەر ئۇيغۇر-خەنزۇ ئىككى نەپەر ياشنىڭ مۇشلۇشۇپ قىلىپ، ئۇيغۇر ياش ئۆلگەن جىنايى دېلودىن پايدىلىنىپ، بۇ پۇرسەتتە، مىللىي ئۆچمەنلىككە قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، خەنزۇ ئاممىسىدىن 631 ئادەمنى ئۇرۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 97 ئادەم قاتتىق يارىلانغان، 7 ئادەم ئۆلگەن. 1989-يىلى 19-مايدا، دەل بېيجىڭدا قالايمىقانچىلىق بولۇۋاتقان پەيتتە، كەنسۇدىن قېچىپ كەلگەن ئەكسىل ئىنقىلابچى ماجۇڭ پىڭ، ماسىڭ فۇ قاتارلىق ئادەملەر، مۇسۇلمانلار ھاقارەتلەنگەن مەزمۇندىكى «جىنسىي ئادەت» دېگەن كىتاپنىڭ ئىچكىرىدە نەشر قىلىنغانلىقىغا قارشىلىق بىلدۈرۈشنى باھانە قىلىپ، مىڭلىغان مۇسۇلمان ئاممىسىنى ۋە ئىسلام ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى قۇترىتىپ، كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ، ئاز ساندىكى بۇزۇق ئادەملەر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئورگانلىرىغا بۆسۈپ كىرىپ، غالجىرانە ھالدا ئۇرۇپ، چېقىپ بۇلىدى.

② ئوقۇغۇچىلارنى كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىشقا قۇترىتىپ، پارتىيىنىڭ يول ۋە سىياسەتلىرىگە ئوچۇق-ئاشكارا ھۇجۇم قىلدى.

1985-يىلى 12-دېكابىردا، مىللىي بۆلگۈنچىلەر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىنى باھانە قىلىپ، 7 ئالىي مەكتەپتىن 7000 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلىشقا قۇترىتىپ، يول بويى «شىنجاڭدا ئاتوم سىنىقى قىلىشقا قارشى تۇرايلى»، «شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇت يۈرگۈزۈشكە قارشى تۇرايلى»، «ئىچكىرىدىن كەلگەن ئاققۇنلارنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشى تۇرايلى»، «خەنزۇلارنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىنى ئېلىشقا قارشى تۇرايلى» دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاپ، ھەم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومغا «ئىلتىماس» تاپشۇرۇپ، غالجىرلارچە پارتىيىنىڭ يول ۋە سىياسەتلىرىنى ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلدى. 1988-يىلى 15-ئىيۇلدا ئاز ساندىكى ئادەملەر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا بىناسىنىڭ ھاجەتخانىسىدا ئۇيغۇرلارنى ھاقارەتلىگەن ئىبلاس گەپلەر يېزىلغان خىتايچە خەتلەرنىڭ چاپلانغانلىقى باھانىسىدا 300 نەچچە ئوقۇغۇچىنى قۇترىتىپ، كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ، يول بويى «خەنزۇلارنى قوغلاپ چىقىرايلى» دەپ شوئار توۋلىغان. ③ ئەكسىل ئىنقىلابىي گۇرۇھ تەشكىللەپ، ئەكسىل ئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ قوزغاپ، پارتلىتىش تېرورلۇقلىرىنى قىلدى.

«ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش» تىن بۇيان، ۋەتەننى پارچىلاش مەقسەت قىلىنغان ئەكسىل ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارنىڭ كۆرۈنۈش ۋەزىيىتى شەكىللەنمەكتە. 1990-يىلدىن 1993-يىلى ۋە 1994-يىل ئوتتۇرىسىغىچە پۈتۈن شىنجاڭدا تەكشۈرۈپ پاش قىلىنغان ئەكسىل ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچىل گۇرۇھلىرىدىن جەمئىي 60 ى بولۇپ، ئالدىنقى 4 يىلدا پاش قىلىنغان سانىنىڭ 4.3 ھەسسىگە توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە بىر دېلودىن باشقا قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى شىنجاڭ مۇستەقىللىقى مەقسەت قىلىنغان، مىللىي بۆلگۈنچىلىك پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان تەشكىلاتلاردۇر. مەسىلەن: 1981-يىلى 27-مايدا مەكىت ناھىيىسىدە ھەسەن ئىسمايىل باشچىلىقىدىكى "شەرقىي تۈركىستان يالقۇن پارتىيىسى» ئەكسىل ئىنقىلابىي قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەردى، 100 دىن ئارتۇق توپىلاڭچىنى توپلاپ، ناھىيىنىڭ خەلق قوراللىق قىسمىنىڭ قورال ئىسكىلاتىدىن 152 دانە قورال، 28000 پاي ئوق، 78 دانە گراناتلارنى ئوغرىلىغان. بۇ پارتىيىنىڭ پروگراممىسى «دۇنيا تارىخىدا بەلگىلىك ئورۇنغا ئىگە بولغان ئىسلام دۆلىتى-شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ۋە مىللىي ئەركىنلىكى ئۈچۈن، ۋەتەن خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇپ (خەنزۇلارنى دېمەكچى) ھەم ئۇلارنى ۋەتىنىمىزدىن مەڭگۈ قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى» دېگەندىن ئىبارەت. 1990-يىلى 5-ئاپرېل كۈنى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىل ئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنى زەيدىن يۈسۈپ باشچىلىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» تەشكىلاتى قىلغان

داۋامى 5 ـ بەتتە

ولۇپ، «غازات بىلەن خەنزۇلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرايلى»، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرايلى» دېگەن. 1989-يىلى ئىيۇلدىن باشلاپ ئۇلار «ئىسلامنى قوغداش»، «مىللەتنى قوغداش» بايرىقىنى كۆتىرىپ، دىنى ئەسەبىلىكنى قوزغاپ، غازات قانۇنلىرىنى تەشۋىق قىلىپ مۇسۇلمان خەلقىنى قورئان تۇتتۇپ، قەسەم قىلىشقا مەجبۇرلاپ، ئاز دېگەندە 700 دىن ئارتۇق توپىلاڭچىنى توپلاپ، يېزا ھۆكۈمەت بىناسىنى قوراللىق قورشاپ، قوراللىق قىسىمىمىزنىڭ ئوفىتسېر جەڭچىلىرىدىن 6 كىشىنى ئىچمىنشلىق هالدا ئۆلتەردى. 1990-يىلى كېرەم ئابدۇۋەلى باشچىلىقىدىكى بىر گورۇھ بۆلگۈنچىلەر خەلقئارادىكى مەلۇم دىنى تەشكىلاتنىڭ شاگىكىدىكى ئىش باشقارمىسىنىڭ مەسئۇلى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ئىسلاھاتچىلار پارتىيىسى»نى قۇرغان، شۇ يىلى 11-ئايدا بۇ تەشكىلات قولغا چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھەربى ئىشلار ھەيئىتى ھىمىت تالىپ بىلەن مالىيە ئىشلىرى ھەيئىتى ئىدرىسخان توردىن چۈشۈپ قېلىپ، قېچىپ كەتكەن ھەم داۋاملىق تارقىتۇۋېتىلگەن ئەزالىرى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، قاغىلىقتا «ئىسلام ئىسلاھاتچىلار پارتىيىسى زەربىدارلار ئەترىتىنى» قۇرۇپ، تېررورچىلارنى تەربىلەپ، كۆچار، شايار قاتارلىق ناھىيەلەردە 4 قېتىم پارتلىتىش ۋە پارتلىتىشقا تەييارلىق قىلىش دېلوسىنى پەيدا قىلغان ھەم شايار يېزا ئىگىلىك بازىكىسىنىڭ پۇل توشۇش ماشىنىسىنى قوراللىق تۇتقۇن قىلىپ، ئەكسىل ئىنقىلابىي ھەركىتى ئۈچۈن خىراجەت پۇلى توپلىغان. شۇنىڭدىن كېيىن 1992-يىلى 5-فېۋرالدا (باھار بايرىمى مەزگىلى) ئۈرۈمچىدە 20 نەچچە ئادەم ئۆلگەن بىر قانچە پارتلاش دېلولىرىنى پەيدا قىلغان. كېيىن يەنە 1993-يىلى مايدىن باشلاپ دېلو پەيدا قىلىش يۇقىرى باسقۇچقا يەتكەن. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا 10 نەچچە پارتلىتىش تېررورلۇق ئىشلىرىنى پىلانلىق پەيدا قىلغان، 4 قېتىم چوڭ كۆلەملىك تام گېزىتى چاپلاش، ئەكسىيەتچىل تەشۋىق ۋەرەقىسى تارقىتىش دېلولىرىنى پەيدا قىلىپ، ئەكسىل ئىنقىلابىي خورىكى ئۆسۈپ ھەددىدىن بەك ئېشىپ كەتكەن.

4 تارىخنى بۇرمىلاپ يالغاندىن توقۇپ، بۆلگۈنچىلىك ئۈچۈن پىكىر توپلىدى. مىللىي بۆلگۈنچىلەر ئەكسىيەتچىل جامائەت پىكرى توپلاشنى ئۇلارنىڭ بۆلگۈنچىلىك سۇيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئالدىنقى قاتارغا قويىدى. ھەر يىلى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا قۇيرۇقى ئۈزۈلمىگەن هالدا ئەكسىيەتچىل پلاكات، تەشۋىق ۋەرەقىسى، نامسىز خەت ۋە چەتئەلدىكى دۈشمەن ئىشپىيونلىرى بىلەن ئالاقىلىشىش خەتلىرى قاتارلىقلار سادىر بولۇپ تۇرىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇلار بىر قوللۇق ياساپ چىققان. بەزى بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسىدىكى كىشىلەر ئۆزىنىڭ خىزمەت قولايلىقىدىن پايدىلىنىپ، دەرسخانىدا شىنجاڭ تارىخىنى سۆزلەش نامى بىلەن، ياش-ئۆسمۈر ئوقۇغۇچىلارغا بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىپ، ئىمىنىنىڭ (مەمتىمىن بۇغرا ھەزرەت-تەرجىماندىن) چەتئەلدە يازغان «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»نى ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا مەخپى بېسىپ تارقاتقان. بەزىلەر يازغۇچى، ئالىم دېگەن سالاھىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ئەدەبى ئىجادىيەت ۋە ئىلمى تەتقىقات دېگەن ۋىۋىسكىسىنى تىكلەپ قويۇپ، كىتاب يېزىپ گەپ توپلاپ، شىنجاڭ تارىخىنى بۇرمىلاپ، ئەكسىيەتچىل مىللەت قارىشى، دىنى قاراشنى تەشۋىق قىلىپ، شىنجاڭنىڭ «مۇستەقىللىقى» ئۈچۈن كەڭ جامائەت پىكرى توپلىغان. بولۇپمۇ تۇرغۇن ئالماس يازغان «ئۇيغۇرلار»، «ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ۋە «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى» قاتارلىق 3 كىتاب، ئەمەلىيەتتە ئىمىن (مەمتىمىن بۇغرا ھەزرەت-تەرجىماندىن) يازغان «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»نىڭ بۈگۈنكى دەۋردىكى كۆچۈرۈلمىسى بولۇپ، تەپتارتماستىن مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلغان. تۇرغۇن ئالماس يازغان 3 كىتاب ھەرگىزمۇ تەسادىپىي ئىش ئەمەس، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا، ئۇ، ئەكسىل ئىنقىلابىي تەشكىلات «شەرقىي تۈركىستان پارتىيىسى»نىڭ غوللۇق ئەزاسى بولغان. «شەرقىي تۈركىستان»نىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قەسەم بەرگەن. 1969-يىلى ئۇ «بىزنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز-شەرقىي تۈركىستان» دېگەن تېمىدا بىر پارچە ئەكسىيەتچىل ماقالە يازغان بولۇپ، ئۇنىڭدا «كىسىپ ئېيتىش كېرەككى شەرقىي تۈركىستان ئىنسان يارالغاندىن بۇيان، ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى، كېلەچەكتە ھەم شۇنداق بولىشى كېرەك. بۇ نوقتىنى ئاغدۇرۇشقا بولمايدۇ» دەپ يازغان. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار قاتارلىق 3 كىتابىدىكى ئاساسلىق خاتا ئۇقتىنەزەرلىرى تۆۋەندىكى 3 جەھەتتە كۆرۈلىدۇ: 1 جۇڭگونىڭ ئەزەلدىن بېرى بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت پاكىتنى ئىنكار قىلىپ، ئۇيغۇرلار بىلەن ئىلىمىزنىڭ قەدىمقى شىمالى رايونلىرىدىكى چارۋىچى مىللەتلەر ۋە ئۇلار قۇرغان يەرلىك مەمۇرى ھوقۇقلارنى جۇڭگونىڭ سىرتىدىكى ئۆز ئالدىغا «مۇستەقىل دۆلەت» دەپ جاھىللىق قىلغان. جۇڭگونىڭ تېررىتورىيىسى شىمالدا سەددىچىن سېپىلىدىن، غەربتە خۇاڭخې (سېرىق دەريا) دىن ئۆتمەيدۇ، دەپ كۆرسەتكەن. ئۇ ھېچبىر ئاساسسىزلا ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى پائالىيىتىنىڭ ۋاقىت ۋە زامان چۈشەنچىسىنى كۆپتىرىپ يېزىپ، كىشى ئاڭلىسا چۆچۈيدىغان گەپلەر بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مىللىي چوڭچىلىقنى قۇترىتىپ، ۋەتىنىمىزگە ۋە جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئىناقلىقى، ئۆملۈكى ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سالغان. 2 ئىلىمىز مىللەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى دوستانە بېرىش-كېلىشلەرگە، ئىناق-ئىتتىپاقلىققا، بىرلىكتە ئالغا باسقان ئاساسى ئېقىمغا ئېتىبارسىز قاراپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن تارىختىكى ھەر قايسى مىللەتلەر ئارىسىدا بولغان ئۆز ئارا ئۆلتۈرۈش ۋە ئۆز ئارا بېسىۋېلىشتەك تارماق ئېقىمنى كۆپتۈرۈپ يازغان. ئىلىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ مۇناسىۋەت تارىخىنى ئۇرۇش تارىخى قىلىپ بۇرمىلاپ، تەلۋىلەرچە تارىختىكى زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلارنى ۋاستە قىلىپ ۋە بۇرمىلاپ، مىللىي قارشىلىق كەيپىياتىنى قوترىتىپ، بولۇپمۇ خەنزۇلارغا بولغان قارشىلىق كەيپىياتىنى قوترىتقان. 3 ماركسىزملىق سىنىپ تەھلىل قىلىش ئۇقتىنەزىرى ۋە مەيدانىغا خىلاپلىق قىلىپ، تامامەن بۇرژۇئا مىللەتچىلىك مەيدانىدا تۇرۇپ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىدىكى بەزىبىر تارىخى ۋەقە ۋە تارىخى شەخسلەرنى كۆزۈتۈپ ۋە باھا بېرىپ، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى تەشەببۇس قىلغان ۋە قوغدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ياردىمى بولغانلىكى تارىخى شەخسلەرنى بىردەك ھاقارەتلەپ، خائىن دەپ ئەيىپلەپ، ئەكسىچە تارىختا بۆلگۈنچىلىك قىلىپ، سۇيىقەستىن ئىشلەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى مىللى قەھرىمان دەپ مەدھىيلەپ، يەنە تېمىدىن پايدىلىنىپ، تاڭ سۇلالىسىدىكى بىر ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق ھەركىتى»نىڭ «قەھرىمانى»نى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، بۇ ئىش بولغاندىكىدەك قانداقتۇر «تۈركلەرنىڭ مىللىي قەھرىمانى نىڭ ئىسيانى گەرچە مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئازاتلىق، مۇستەقىللىق كەيپىياتى بېسىلغىنى يوق. شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارزۇسى خۇددى تىك يارغا ئۇرۇلغان دولقۇندەك جۇش ئۇرۇشقا باشلىدى. ئالى پەزىلەتلىك شىر يۈرەك تۈرك قەھرىمانىنىڭ نامى ئۆچمىدى ۋە خەلقىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ھەم كۈرەش قىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ» دەپ، ئۆزىنىڭ مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قۇترىتىش قارا نىيىتىنى ئوچۇق ئاشكارىلىغان.

(بۇ كىتابنىڭ مۇناسىۋەتلىك جايلىرى تاللاپ تەرجىمە قىلىندى).

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەل ئوغلى

مەخسۇس زىيارەت

شەرقىي تۈركىستان غازاتقا تەييارلانماقتا
-كىشىلىك ھوقۇق ئاخبارات مۇكاپاتىغا ئېرىشكۈچى لىياڭ دۇڭ ئەپەندىنى زىيارەت.

چىن تۇڭ ئېچىۋېتىش ژۇرنىلىنىڭ ئاخىرى ئىلاۋىسى-سابىق ئوچۇر تېلېۋىزىيە ستانسىيەسى (س ت ن) زىيارەت بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى لىياڭ دۇڭ ئەپەندىنىڭ باشچىلىقىدا مەخسۇس ئىشلەنگەن «تەڭرى تاغ بۆرىسى ھۇۋلىماقتا» دېگەن تېلېۋىزىيە فىلمى پۈتۈن يەر شارىدىكى رادىئو-تېلېۋىزىيە ساھەسىدە تۇنجى قېتىم ئېلان قىلىنىپ پارتلاش خاراكتېرلىك داغدۇغا قوزغىغان شىنجاڭ مۇستەقىللىق ھەركىتىنىڭ ئەمەلى ئەھۋالىنى كۆرسىتىپ بەردى. لىياڭ دۇڭ ئەپەندى بۇ زىيارىتىمىزدا ئۆزىنىڭ تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق مۇساپىرلارنى زىيارەت قىلغانلىقىنىڭ جەريانىنى چۈشەندۈرۈپ ئۇلارنىڭ تارىخ ۋە مەدەنىيىتىنى شۇنداقلا قوراللىق كۈچى ئارقىلىق دۆلەت قۇرۇش ستراتېگىيىسىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگەن. بۇ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى تەتقىق قىلىشتىكى ئەڭ يېڭى ئوچۇر بولۇپ قالغۇسى.

سوئال: لىياڭ دۇڭ ئەپەندى سىز ئىشلىگەن «شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق ھەركىتى» نىڭ ئەمەلى ئەھۋالى كۆرسىتۈلگەن فىلمىڭىز 1998 يىللىق كىشىلىك ھوقۇق ئاخبارات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلەيمەن. ئوچۇر تېلېۋىزىيەسى بۇ فىلمنى ئاشكارە تارقىتىشقا قوشۇلماپتۇ. ئۇنداقتا نىمە ئۈچۈن سىزنىڭ بۇ فىلمنى ئىشلىشىڭىزگە رۇخسەت قىلىندى؟

لىياڭ دۇڭ: ئاخبارات خىزمىتى ئادەتتە پۇرسەت تەلەپ قىلىدۇ. مەن شىنجاڭ مەسىلىسىگە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقىلى ئون نەچچە يىل بولدى. مەن كالىفورنىيە باكىلېي ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ماشىنىسىنىڭ كەينىگە "خىتايلار شەرقىي تۈركىستاندىن يوقالسۇن!" دېگەن شوئارنى يېزىپ قويغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ ماڭا ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قىلغان، بىراق مەن نىمە ئۈچۈن نوقۇل هالدا خەنزۇلارغا قارشى تۇرىدىغاندۇ؟ "شەرقىي تۈركىستان" دېگەن قايەردۇ؟ دېگەن خىياللاردا بولۇپ بىر نەچچە تۈرك ئوقۇغۇچىلىرىدىن سۈرۈشتە قىلىپ بۇ توغرىدا ماتېرىيال توپلاپ جاۋاپ ئىزدىمەكچى بولدۇم. بىراق ماتېرىياللارنىڭ ناھايىتى كامچىل ئىكەنلىكىنى ھەم بۇ مەسىلىنىڭ تەيۋەن مۇستەقىللىق مەسىلىسى، تىبەت مۇستەقىللىق مەسىلىسىدىنمۇ ئىنچىكە ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىدىن ئىبارەت بۇ ئۇقۇمنى ھېچ قانداق ئادەم بىلمەيدىكەن، ھەتتە تەيۋەننىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلارمۇ بۇ مەسىلىنى بىلمەيدىكەن.

سوئال: بۇ مەسىلە توغرىسىدا ئىشلەش پۇرسىتىگە قاچان ئېرىشتىڭىز؟

لىياڭ دۇڭ: 1996-يىل 3-ئايدا مەن بېيجىڭدا زىيارەتتە بولۇۋاتقاندا شەھەر كوچىسىدا پارتلاش ۋەقەسى يۈز بەردى. ئۇ بىرىنچى قېتىم پۈتۈن دۇنيانىڭ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق مەسىلىسىگە كۆڭۈل بۆلۈشكە تۈرتكە بولدى. شۇنداقلا بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنى بۇ مەسىلىنىڭ ئېغىرلىقىنى يوشۇرۇشقا ئامالسىز قويدى، شۇنىڭدىن بۇيان مەن بۇ ئاخباراتقا ناھايىتى قىزىقتىم. بىراق ئۆز ۋاقتىمدا ئانوسلغۇلار ناھايىتى كۆپ ئىدى، مېنىڭ ئاخبارات خىزمىتىنى ئىشلەشتىكى پرىنسىپىم ئاخبارات بىرىنچى دەرىجىلىك ياكى ئەڭ ناچار دەپ بۆلىنىدۇ. مەن 2-3 دەرىجىلىك ئاخباراتلارنى قوغلاشمايمەن. مۇنداق بىر ئەقلىيە سۆز بار "باشقىلار چاينىۋەتكەن نانىنىڭ تەمى بولمايدۇ" مانا بۇ مېنىڭ ئاخباراتقا تۇتقان پرىنسىپىم. ھەقىقى پۇرسەت بولسا بۇلتۇر 3-ئاي ئوچۇر تېلېۋىزىيە ستانسىيىسىنىڭ خوجايىنى ناھايىتى چوڭ ئىقتىسادى كرىزىستا قالغان، تەيۋەنلىكلەر بۇ تېلېۋىزىيە ستانسىسىنى تېخى ئۆتكۈزۈپ ئالمىغان، مەمۇرى باشقۇرۇش ناھايىتى قالايمىقان بىر ۋاقىت ئىدى. مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا كۆپىنچە ھاللاردا مەمۇرى باشقۇرۇشلار ئاز ئاخبارات تەكشۈرۈشلەرمۇ ئاز بولىدىغان ياخشى پۇرسەت.

شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ نامايىش ھەركىتى تۈركىيەدە ناھايىتى داغدۇغا قوزغىماقتا.

سوئال: سىزنىڭ زىيارەت پىلانىڭىزنى كىم تەستىقلىغان؟

لىياڭ دۇڭ: مەن بۇ يەردە ئوچۇر تېلېۋىزىيەسىنىڭ سابىق ئىجرائىيە باش تەھرىرى چىن چىڭ يۈەن ئەپەندىگە رەخمەت ئېيتىمەن (ئۇ ھازىر ئاسىيا تېلېۋىزىيە ستانسىسىدا ئىشلەۋاتىدۇ). ئۇ ئاخباراتنى بىر تەرەپ قىلىش قابىلىيىتى يۇقىرى مەمۇرى باشقۇرۇشمۇ ناھايىتى تەبىئى پرىنسىپچان كىشى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆز قارىشىدىن ئۆتكەن ھەر قانداق بىر ئىشقا ئامال قىلىپ خوجايىننى ماقۇل كەلتۈرىدۇ. مەن ئۇنىڭغا تۆۋەندىكىدەك سەۋەبلەر بىلەن زىيارەت قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدىم. تۈركىيە ئىستانبولدا "خەلقئارا تۈرك مىللەتلىرى قۇرۇلتىيى" نى چاقىرماقچى. بۇ قۇرۇلتاي تۇنجى بولۇپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ قانۇنى ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلغان خەلقئارالىق تەشكىلات. بۇ قۇرۇلتايغا تۈركىيەنىڭ پرېزىدېنتى ۋە باش مىنىستىرلىرى قاتناشماقچى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە جاڭ زېمىن موسكۋادا زىيارەتتە بولماقچى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇپ بىرلا ۋاقىتتا روسسىيە بىلەن تۈركىيەدە زىيارەتتە بولالايمىز، ھەم بىزنىڭ خىزمەت خىراجىتىمىزمۇ تۆۋەن بولىدۇ دەپ چۈشەندۈرگەن ئىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتىم.

سوئال: سىز تۈركىيەدە قانچە ئۇزۇن زىيارەتتە بولدىڭىز؟

لىياڭ دۇڭ: تۈركىيەدە ئىككى ھەپتە زىيارەتتە بولدۇم. تۈركىيەدىكى شىنجاڭلىق مۇساپىرلار ئاساسەن ئەنقەرە، ئىستانبۇل، قەيسەرلى قاتارلىق شەھەرلەرگە جايلاشقان. تۈركىيەدىن باشقا بىز يەنە قازاقىستاننىڭ ئالمۇتا شەھىرى، قىرغىزىستان، تاجىكىستان قاتارلىق جايلاردا زىيارەتتە بولدۇق. بۇ دۆلەتلەر شىنجاڭ بىلەن چېگرىداش بولۇپ چېگرا مۇساپىسى 7000 كىلومېتىر ئەتراپىدا. 1962-يىلدىكى چوڭ قېچىشتا قاچقانلار ئاساسەن قازاقىستانغا جايلاشقان بولۇپ، تەخمىنەن 300 مىڭ ئەتراپىدا.

سوئال: تۈركىيەدە قايسى ئادەملەرنى زىيارەت قىلدىڭىز؟

لىياڭ دۇڭ: شەرقىي تۈركىستان ھەركىتى تۈركىيەدە ناھايىتى ئەۋج ئالغان بولۇپ جوڭگو ئەلچىخانىسى ئالدىدا نامايىش قىلىش، جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بايرىقىنى كۆيدۈرۈش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى، تۈركىيەدىن باشقا مەملىكەتلەردە ئۇچرىتىش مۇمكىن بولمايدۇ. بىز "دۇنيا تۈرك مىللەتلىرى قۇرۇلتىيى"نى زىيارەت قىلدۇق. قۇرۇلتايدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىق بايرىقى كۆكتە لەپىلدەپ، ئۇلارنىڭ ۋەكىلى پرېزىدېنت سۆيىتىدە ئولتارغان. شەرقىي تۈركىستان دۆلىتى تۈركىيە تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغاندەك هالەتتە تۇيغۇ بېرىدۇ. يىغىن بولۇۋاتقاندىلا جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقى يىرتىپ كۆيدۈرۈلگەن بولسىمۇ تۈركىيە ھۆكۈمىتى ھېچ قانداق ئىپادە بىلدۈرمىگەن. بىز بۇ مەسىلە توغرىسىدا جوڭگو ئەلچىخانىسىدىكىلەرنى زىيارەت قىلغىنىمىزدا ئۇلارمۇ پەقەت "ھەممىسىنى كۆردۇق" دەپلا جاۋاپ بەردى. بىز يەنە پارلامېنت ئەزالىرى-ھەر قايسى پارتىيەلەر شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەر قايسى تەشكىلاتلىرىنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ ئاكتىپ بولغان تەشكىلات "ياشلار ئائىلىسى" دېگەن بولۇپ ئۇلار ئۆز ئۆزىنى شىنجاڭنىڭ خاماسى دەپ ئاتىشىپ، بىزنىڭ ھەر بىرىمىز بىردىن پارتلاتقۇچ بومبا دېيىشىدىكەن.

سوئال: شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۈركىيەدە سەرگەردان ھۆكۈمىتى بارمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: ئۇلار 1946-يىللا سەرگەردان ھۆكۈمەت قۇرغان. 1949-يىلى جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭغا كىرگەن مەزگىلدە ئۇلار ھىندىستاندا تۇرغان ئۇلارنىڭ سەرگەردان ھۆكۈمىتى بىر ئاز چېچىلاڭغۇ بولسىمۇ ئۇلارنىڭ داھىسى ئەيسا ئەپەندىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولغان. ئەيسا ئەپەندى 1995-يىل تۈركىيەدە ۋاپات بولغان. ھازىر ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئىككى ئوغلى ۋارىسلىق قىلىۋاتىدۇ. ئەيسا ئەپەندى تۈركىيەنىڭ دۆلەت دەرىجىلىك دەپنە مۇراسىمىگە ئېرىشكەن بولۇپ، تۈركىيەنىڭ سابىق ئىككى پرېزىدېنتىنىڭ قەۋرىسى ئارىسىغا دەپنە قىلىنغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئەيسا ئەپەندىنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا مىلليونلىغان

داۋامى 6-بەتتە

بېشى 5-بەتتە

ئادەملەر قاتناشقان. ئەيسا ئەپەندىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇلار باشسىز ئەۋرەمادەك بولۇپ قالغان. هازىر ئەيسا ئەپەندىدەك داھىلىق كۈچىگە ئىگە بىرسى چىقمىغان. ئەيسا ئەپەندى تىنچلىق يول بىلەن دۆلەتنى مۇستەقىل قىلىش پولىدىكى زات ئىدى. بىراق ياش بىر ئەۋلات شىنجاڭلىقلار تىنچلىق يولىغا قارىتا تاقەتنى تۈگەتكەن، هازىر شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ سىرتتا ئادىمى كۆپ، ئەسىر كۈچى زورايغان بولسىمۇ ئۇلارنىڭ تەرەپپازلىرىمۇ كۆپەيگەن. ئىچكى زىددىيەتلىرىمۇ ئاز ئەمەس.

تۈركىيەلىكلەر شىنجاڭلىقلارغا نىسبەتەن ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلالمىغاندەك هىس قىلىدۇ.

سوئال: شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ تونۇلغان داھىسى بارمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: مېنىڭ بىلىشىمچە ئەيسا ئەپەندىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭغا ھەقىقى ۋارىسلىق قىلالايدىغان بىر كىشى بولۇپ ئۇ تۈركىيە ئارمىيەسىدىن پېنسىيەگە چىققان گېنېرال، ئۆزى شىنجاڭلىق بولۇپ كورىيە ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ توپچىلا پولكىنىڭ پولكوۋنىكى بولغان. يېقىندا خەۋەرلەرگە قارىغاندا شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ ھەر قايسى تەشكىلاتلىرى كېلىشىپ سەرگەردان ھۆكۈمەت قۇرغان. بىراق ئۇ گېنېرال كىشى سايلىنالمىغان. داھىلىققا ئالمىتالىق شىنجاڭلىقلارنىڭ بىرى سايلانغان. شۇنىڭغا قارىغاندا قازاقىستاندىكى شىنجاڭلىقلار ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتكەن.

سوئال: شىنجاڭ مۇساپىرلىرىنىڭ زادى قانچىلىك ئادىمى بار؟

لىياڭ دۇڭ: 1962-يىلىدىكى چوڭ قېچىشتا قازاقىستانغا قېچىپ بارغانلارنىڭ سانى، جوڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئېيتىشىچە 120 مىڭ بولۇپ ئۇلار پۈتۈن يېزا، كەنت، بازارلار بويىچە قاچقان. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ كۆپلەپ ئادەملەر توختىماي قېچىشقان. بۇ قېتىمقى ئىلى ۋەقەسىدىنمۇ تۇرغۇن ئادەملەر قاچقان. هازىر تۈركىيەگە قېچىپ بارغان شىنجاڭلىقلار ئۈچۈن ۋىزا تەلەپ قىلىنمايدۇ. تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۇلارغا ناھايىتى ئىمتىياز بەرگەن. هازىر شىنجاڭلىقلار تەرەپ-تەرەپتىن تۈركىيەگە قېچىپ بارماقتا. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى قانۇنسىز ۋە قانۇنلۇق ھالدا قېچىپ بارغان بولسىمۇ، قانۇنلۇق ھالدا ۋىزا بىلەن شىنجاڭدىن ئايرىلىپ كەتكەنلەرمۇ بار. هازىر ئىستانبۇلدا 30 مىڭ، ئەنقەرەدە 10 مىڭ، قەيسەرىيەدە 30-50 مىڭ بولۇپ پۈتۈن شەھەر خۇددى بىر شىنجاڭ مۇساپىرلار لاگېرىغا ئوخشايدۇ. ئومۇمەن تۈركىيەدە 100 مىڭغا يېقىن شىنجاڭلىق مۇساپىرلار بار.

سوئال: ئۇلارنىڭ تۈركىيە جەمئىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قانداق؟

لىياڭ دۇڭ: ناھايىتى ياخشى، خۇددى سۇدىكى بېلىقتەك. تۈركىيە ئۇلارغا ناھايىتى ئالاھىدە ئىمتىياز بەرگەن. 1. چېگرىدىن كىرىشكە ۋىزا تەلەپ قىلىنمايدۇ. 2. تىلى تامامەن ئوخشاش. تۈركىيەنىڭ يېزىقى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىقى بولسا خۇددى بىزنىڭ هازىرقى زامان خەنزۇ تىلى بىلەن قەدىمقى خەنزۇ تىلىغا ئوخشاشچىلىقلا پەرقى بار. شۇڭا ئۇلارنىڭ يېزىق جەھەتتىنمۇ چوڭ پەرقى يوق. 2-3 ئايدىلا ئۆزلىشىپ كېتەلەيدىغان بولۇپ خۇددى بىزنىڭ مۇرەككەپ خەت شەكلىمىزنى ئاددى خەت شەكلىگە ئۆزگەرتكەندەكلا ئاددى.

سوئال: شەرقى تۈركىستانلىقلار شىنجاڭدا ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىن بۇنداق بىرلىكىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلامدۇ قانداق؟

لىياڭ دۇڭ: شۇنداق. شىنجاڭدا 1949-يىلى پەقەتلا 300 مىڭدەك خەنزۇلار بار ئىدى. هازىر بولسا كۆپىيىپ 6 مىليونغا يەتتى. بىراق ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىيىش نىسبىتى يۇقىرى بولمىغان بولۇپ، ئۇلار ئېمىشقا خەنزۇلارنى يامان كۆرىدۇ دېگەندە، چۈنكى خەنزۇلار كۆپلەپ كۆچمەن يۆتكەش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ يەرلىك خەلقنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلغان. ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ كۆپەيمەسلىكىدىكى ئاساسىي سەۋەب كوممۇنىستلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلەر، ئولتۇرۇلگەنلەر بۇۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتىنىڭ يۇقىرىلىقى. كۆپلەپ ئادەملەرنىڭ سىرتقا قېچىشى. قاتارلىقلاردۇر.

سوئال: نېمە ئۈچۈن شىنجاڭ "شەرقى تۈركىستان" دەپ ئاتىلىدۇ؟

لىياڭ دۇڭ: ئادەتتە ھەر قانداق دۆلەت كۆچمەنلەرنى ئانچە قارشى ئالمايدۇ. بىزنىڭ زىيارىتىمىز جەريانىدا بايقىشىمىزچە تۈركىيە شىنجاڭلىق كۆچمەنلەرنى ناھايىتى قارشى ئالىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنى شىنجاڭلىقلارغا ئىش قىلىپ بېرەلمىدۇق دەپ قارايدىكەن. چۈنكى ئۇلار شىنجاڭنى تۈرك مىللەتلىرىنىڭ ئانا يۇرتى دەپ قارايدىكەن. تۈركىيە بولسا، تۈرك مىللەتلىرى غەربكە كۆچۈپ بەرپا قىلغان زېمىن، ئۆزلىرىنىڭ ئەجداتلىرى بولسا شىنجاڭدا ياشىغان دەپ قاراپ شىنجاڭنى "شەرقى تۈركىستان" دەپ ئاتايدىكەن.

تۈرك مىللەتلىرى ئۆزلىرىنى "بۆرىنىڭ ئەۋلادى" دەپ قارايدۇ (ۋە ياكى بۆرىنى ئۆزىگە سىمۋول قىلىدۇ)

سوئال: شەرقى تۈركىستان ھەركىتىنىڭ ياشلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى تەسىرى قانداق؟

لىياڭ دۇڭ: بۇنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭ دېيىشكە بولىدۇ. تۈركىيەدىكى شىنجاڭلىقلارنىڭ ئاز دېگەندىمۇ 98%ى شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىنى قوللايدۇ. ئاخباراتتا ئىككى خىل قارشى پىكىرنىڭ بولۇش پرىنسىپى بويىچە مەن شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل بولۇشىغا قارشى تۇرىدىغان بىر ئادەم تېپىپ زىيارەت قىلاي دېگەنىدىم. بىراق سەرگەردان ھۆكۈمەتتىكىلەرمۇ ئىزدىشىپ بەرگەن بولسىمۇ بىرمۇ ئادەم تاپالمىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن تۈركىيەدە زىيارەتتە بولغان مەزگىلدە ھەقىقەتەنمۇ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىغا قارشى بىرمۇ ئادەم تېپىلمىغانلىقىنىڭ ئۈستىگە ھەتتا شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىغا قوشۇلمايمەن دېگەن بىرمۇ ئادەم چىقمىدى.

سوئال: مەدەنىيەت جەھەتتە ئۇلاردا قانداق ئالاھىدىلىكلەر بار؟

لىياڭ دۇڭ: سەن ئۇلارنى "شىنجاڭلىقلار" دەپ ئاتىماسلىقىڭ كېرەك. بولمىسا ئۇلار سېنى ناھايىتى يامان كۆرىدۇ. "شىنجاڭ" دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىمۇ ناھايىتى ھاقارەت خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ "يېڭىدىن بېسىۋېلىنغان زېمىن" دېگەن مەنىدە. مىللەت جەھەتتىن ئۇلار خەنزۇلارنى تاجاۋۇزچىلار دەپ قارايدۇ. خەنزۇلار بىلەن ئۇيغۇرلار تىل، مەدەنىيەت، دىنى ئېتىقاد جەھەتلەردىن تامامەن ئوخشىمايدىغان ئىككى مىللەتتۇر. ئۇلار ئەگەر شىنجاڭ مۇستەقىل بولسا نېفت سېتىش ئارقىلىقلا سەئۇدى ئەرەبىستاندەك باي دۆلەت بولالايدۇ دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە پەقەت ئۇران رۇدىلىرىنى سېتىش ئارقىلىقلا ناھايىتى باي بىر دۆلەتكە ئايلانغىلى بولىدىغانلىقى ئېنىق پاكىت. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا قانچە مەبلەغ سېلىپ ياردەمدە بولدۇق دېگەن بىلەن شەرقى تۈركىستانلىقلار بۇنىڭدىن قىلچە تەسىرلەنمەيدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە پۈتۈن ختاي مەملىكىتىنىڭ قارامايىنىڭ نېفتىنى ئىشلىتىۋاتقانلىقى خۇددى ئۇلارنىڭ قېنىنى شوراۋاتقانلىقى بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى شىنجاڭغا سېلىنغان مەبلەغ پۇلنىڭ ئەسلىدىنلا شىنجاڭنىڭ ئۆزىنىڭ پۇلى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ.

سوئال: سىلەر زىيارەتكە بارغاندا قانداق قىيىنچىلىقلارغا يولۇقتىڭلار؟

لىياڭ دۇڭ: دەسلەپكى بىر نەچچە كۈندە ئۇلار بىزگە ناھايىتى دۈشمەنلىك بىلەن قاراپ بىزنى بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئىشپىئونلار دەپ بىلگەن ئوخشايدۇ. كېيىن ئۇلار بىزنىڭ ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى، دىنى ئېتىقادىنى ۋە قۇرئاننى ناھايىتى ھۆرمەت قىلغانلىقىمىزنى بىلدى. بىزمۇ ئۇلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئاق دوپپىلارنى كىيىپ كەلدۇق. ئۇلار بۇلارنى كۆرگەندىن كېيىن ناھايىتى دوستانە مۇئامىلە قىلدى. ئۇلارنىڭ غەلبىنى ئىپادىلەيدىغان قول ئىشارىتى بولماستىن بۆرە شەكلىدىكى ئىشارەتكەن. ئەگەر سىز مەلۇم بىر يات يەرگە بېرىپ قالغاندا بۆرە ئىشارىسىنى قىلسىڭىز ئۇلار سىزنى قېرىنداشلار دەپ كۆرىدىكەن. بىراق كۆپچىلىكنىڭ سەمىگە سالىدىغان بىر ئىش، ئەگەر سىز شىنجاڭغا بېرىپ قالسىڭىز ھەرگىزمۇ ئۇ ئىشارىنى ئىشلەتمەسلىكىڭىز كېرەك. چۈنكى ئۇ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق ھەركىتىنىڭ بەلگۈسى بولۇپ سىز ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئاۋارىچىلىقلارغا يولۇقىسىز.

سوئال: سىز ئەيسا ئەپەندىنىڭ ئوغلى بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: كۆرۈشتۈم. مەن بىرىنچى قېتىم ئەيسا ئەپەندىنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلغىنىمدا ناھايىتى قىزىقارلىق بىر كۆرۈنۈش بولدى. بىز ئەسلى ئۇلارنىڭ ئىشىكىدىن كىرىشىمىزگە ئەيسا ئەپەندىنىڭ بىر ئەۋرىسى يۈگرەپ كېلىپ مېنىڭ پۇتۇمنى چىشلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ھەركىتى خۇددى بىر كىچىك بۆرىگە ئوخشايتتى بىز ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. بالىنىڭ دادىسى شۇ زامات چۈشەندۈرۈپ (بالام، ئۇ خەنزۇ بولغىنى بىلەن، ئۇ ئەسكى ئادەم ئەمەس) دېگەندىن كېيىن ئۇ بالا توختىدى. بىز خەنزۇلار ئۆزىمىزنى (ئەژدىرھانىڭ) ئەۋلادلىرى دەپ قارايمىز. تۈركلەر بولسا بۆرىنى سىمۋال قىلىپ، توتېم سۈپىتىدە بىلىدۇ. تۈرك مىللەتلىرى قۇرۇلتىيىدىمۇ بۆرىنى بەلگە قىلغان. ئۇلارنىڭ بىر ھەقىقى رىۋايىتى بار بولۇپ تۈركلەر ناھايىتى قىيىنچىلىق شارائىتتا بىر تاغنىڭ ئىچىگە قېچىپ بېرىپ مىللەت يوقۇلۇش گىردابىدا قالغاندا تۈرك باللىرى بىر توپ بۆرىدىن ئوزۇق ئېلىپ چوڭ بولغان، ھەم شۇ تاغنىڭ ئىچىدە زورۇيۇپ كۆچۈپ قايتىدىن روناق تاپقان شۇڭا ئۇلار بۆرە تۈركلەرنى قۇتقازغان دەپ قارايدۇ. تۈرك مىللەتلىرى قۇرۇلتىيىدا تۈركىيە پرېزىدېنتى قۇرالتاينىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا لېنتا كەسمەستىن، شۇ رىۋايەت بويىچە ھەركەتلەرنى ئىشلەپ ئۆزلىرىنىڭ ئەجداتلىرىنى ئەسلىگەنلىكىنى كۆردۇق. شەرقى تۈركىستانلىقلار مۇھەببەت نەپرىتى ناھايىتى ئېنىق بىر مىللەت.

سوئال: ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار كىشىگە ناھايىتى ۋەھشى تۇيغۇ بېرىدۇ. سىز شەرقى تۈركىستان ھەركىتىنىمۇ شۇنداق قارامسىز؟

لىياڭ دۇڭ: مەن ۋەھشى ئۈچىغا چىققان دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلىتىشنى خالىمايمەن. مېنىڭ ئىشلىتىدىغان سۆزۈم ئۇلار مۇھەببەت ۋە نەپرىتى ئېنىق بولغان بىر مىللەت ھەم شۇنداقلا ھىلە-مىكىر نەيرەڭۋازلىقنى خالىمايدىغان بىر مىللەت. ئەگەر سەن بۇلارنى بوزەك قىلساڭ سېنى ناھايىتى يامان كۆرىدۇ. سەن ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلساڭ ئۇلارمۇ ساڭا ناھايىتى دوستانىلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. مەن بۇلارنى زىيارىتىم جەريانىدا چوڭقۇر ھېس قىلدىم، ئۇلار مېنى دەسلەپتىكى يامان كۆرۈشتىن چىشلەشتىن، ئۆزگىرىپ مېنى قوبۇل قىلىشى، ئىسلام دىنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سوۋغىسى بولغان قۇرئاننى سوۋغا قىلىشى، ھەم قۇرئاننى قانداق ئېلىپ يۈرۈش كېرەكلىكىنى، ئۆگەتكىشى مېنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى. مەن ئۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە زىيارەتتە بولغىنىمدا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆيىدە بىر رەسىم ئېسىقلىق ئىكەن. رەسىمدە ئادەتتىكى بىر ئادەم چوڭ بىر دەرەخنىڭ تۈۋىدە تۇرغانلىقى سىزىلغان بولۇپ، ئۇ ئەسلىدە شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ قەلبىدىكى قەھرىمانى ئىكەن. 1949-يىلى ئۇ پارتىزانلارنى باشلاپ جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشى تۇرغان ئىكەن. ئۇ ناھايىتى ئىپتىدائى ئۇسۇل بىلەن كۈرەشچى ئايروپىلاننى پاچاقلاپ تاشلىغان. ئۇ كېيىن ئۇرۇشتا شېھىت بولغان بولۇپ، شەرقى تۈركىستانلىقلار ئۇنىڭغا ناھايىتى چوڭ ئېھتىرام بىلدۈرىدىكەن.

سوئال: شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ دۆلەت قۇرۇش ستراتېگىيىسى بارمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: بىز زىيارىتىمىزنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن، شەرقى تۈركىستان ھەركىتىنىڭ كىشىگە بېرىدىغان تەسىرى؛ بۇ ھەركەت بىر قەدەر پىشقان، تەشكىلچانلىقى خېلى مۇكەممەل، دەسلەپكى قەدەمدە ھۆكۈمەت تۈسىنى ئالغان. شۇنداقلا ئۇلار كەلگۈسى دۆلەت قۇرغاندا، خىزمەت قىلىدىغان ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەييارلاۋېتىپتۇ. هازىر ئۇلارنىڭ باش شتابى "شەرقى تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزى" دەپ ئاتىلىدىكەن. ئۇلار باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپلا باللارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيەسىنى ئېلىپ بارىدىكەن. ئۇرغۇن كىشىلەر پۇل، مال ئىئانە قىلىپ، شەرقى تۈركىستان باللىرىنى چەت مەملىكەتلەردە ئوقۇتۇۋېتىپتۇ. يېقىندا ئۇلار ئەنقەرەدە رەسمى شەرقى تۈركىستان سەرگەردان ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپتۇ.

ئۇلار 2005-يىلى غازات ئۇرۇشى قوزغىماقچى

سوئال: ئۇلاردا قورال كۈچى بارمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: بۇ ئۇلارنىڭ تىببەتلىكلەردىن پەرقلىنىدىغان تەرىپى بولۇپ، ئۇلاردا "ياشلار ئائىلىسى" دېگەن بىر مۇستەقىل قورال كۈچى بار. مەن زىيارەت جەريانىدا شەرقى تۈركىستانلىق ياش بىر ئەۋلاتنىڭ تىنچلىق يولى بىلەن مەسىلە ھەل قىلىشقا تاقىتى يوقلىقىنى بايقىدىم. ياشلار ئائىلىسى بىر "ئالاھىدە قىسىم" شەكلىنى ئالغان ھەربى كۈچ بولۇپ، پارتلاتقۇچ ياساش، پارتلىتىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش ئۇلار ئۈچۈن ئاددى ئىش ئىكەن، ئۇلار هازىر ھەر قانداق زامانىۋى قورال يەنى ئايروپىلان، پاراشوتتىن سەكرەش، تانكا، راكېتا مىناموت قاتارلىقلارنى ئىشلىتىشنى بىلىدىكەن. بۇ ۋاستىلەرنى ئۇلار كورتلار بىلەن بولغان ئۇرۇشلاردا پىششىق ئىگەللىگەن ھەم ئەمەلىي ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىسىگە ئىگە بولغان (ئۇلار تەجرىبىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇرۇشقا قاتنىشىدىكەن). بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى.

سوئال: شەرقى تۈركىستان دۆلەت قۇرۇش ھەركىتىنىڭ ستراتېگىيەلىك پىلانى ۋە ۋاقىت جەدۋىلى بارمۇ؟

لىياڭ دۇڭ: بار. ئۇلارنىڭ قارىشىچە هازىر ئۇلارنىڭ تەييارلىق باسقۇچى ئىكەن. ھەقىقى ئىش قىلىدىغان ۋاقتىنى 2005-يىلغا بېكىتىپتۇ. ئۇلار نېمىشقا بۇ ۋاقىتنى تاللىغان؟ دېسەك ئۇلارنىڭ چۈشەندۈرۈشىچە ئۇ ۋاقىتتا بارلىق تۈركى مەملىكەتلىرى ئىتتىپاقلىشىپ بىر سەپتە تۇرالايدىكەن. ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭ ئۈمىدى قازاقىستاندا بولۇپ ئۇ يەردە شەرقى تۈركىستان مۇساپىرلىرى ئەڭ كۆپ. شۇڭا بۇ قېتىمقى سەرگەردان ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسىمۇ شۇلاردىن سايلانغان. ئۇلارنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا 2005-يىللىرى ئەتراپىدا قازاقىستان ھۆكۈمىتىدىكى كوممۇنىستپەرەسلەرنىڭ قالدۇقلىرى ئاندىن تازىلىنىپ بولىدىكەن. هازىر قازاقىستان مۇستەقىل بولغان بولۇپ، پۈتۈن سوۋېت پارچىلانغان بولسىمۇ ھاكىمىيەت يەنىلا بىر ئوچۇم كوممۇنىستلارنىڭ قولىدا. 2005-يىلىغا بارغاندا ئۇلار ھۆكۈمەت ئىچىدىن تازىلىنىپ ھەقىقى ئىسلام تەرەپتارى بولغان ھۆكۈمەت قۇرۇشقا مۇمكىن بولىدىكەن. مانا شۇ ۋاقىت شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئىش ئېلىپ بارىدىغان ۋاقتى بولۇپ، قازاقىستان شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ دۆلەت قۇرۇشتىكى ئەڭ چوڭ ئارقا سەپ بولىدىكەن. يېقىندىن بۇيان جۇڭگو كوممۇنىست ھۆكۈمىتىنىڭ قازاقىستان بىلەن ناھايىتى قويۇق باردى-كەلدى قىلىشىشتىمۇ بۇ ئالامەتلەرنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قازاقىستان سوۋېت دەۋرىدىن قالغان ئۇرغۇن ئاتوم قوراللىرىغا ئىگە. مانا بۇ ئارقا كۆرۈنۈش بىلەن شەرقى تۈركىستان مەسىلىسىنى بىرلەشتۈرۈش قارىغاندا كىشىنى ئوكايلا بىر پاجىئەلىك خىياللارغا سالىدۇ. مانا بۇمۇ شەرقى تۈركىستان مەسىلىسىگە كۆز تاشلىشىمىزدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى.

سوئال: پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە شەرقى تۈركىستانلىقلار بىر غازات ئۇرۇشىنى قوزغاپ مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشقا ئۇرۇنامدۇ-قانداق؟

لىياڭ دۇڭ: شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ ئاخباراتىغا قارىغاندا ئەگەر جۇڭگو كوممۇنىستلىرى تەيۋەنگە ھۇجۇم قىلسا بۇ دەل ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭ قىلىدىغان ياخشى پۇرسىتى بولۇپ ئۇ ۋاقىتتا ئۇلار 200-400 مىڭغىچە ئەسكىرى كۈچىنى ھەرىكەتكە سالالايدىكەن.

سوئال: بۇ جەھەتتىن ئازراق كۆپتۈرۈۋەتتىڭىزمۇ-قانداق؟

لىياڭ دۇڭ: مېنىڭ زىيارەت جەريانىدا بىلىشىمچە ئۇلارنىڭ بۇنداق دېيىشىگە ئاساسى بار. ئەگەر تەيۋەن بوغۇزىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكىلەر ئۇرۇش قىلدى دېسەكمۇ بۇ ئۇرۇش ئەڭ بۇرۇن بولغاندىمۇ 2005-يىللىرى ئەتراپىدا بولىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ 200-400 مىڭغىچە ئەسكىرى كۈچكە ئىگە بولىمىز دېگەن سۆزىدىن گۇمانلانمايمەن. هازىر "ياشلار ئائىلىسى" دىلا 2000 دەك ئادەم بار. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر مۇساپىرلىرىنىڭ 2 ۋە 3 ئەۋلاتلىرى بولۇپ ئۇرۇشقا قاتناشقان. تەجرىبىلىك شۇنداقلا پەۋقۇلئاددە ھەربى قىسىم دېيىشكە بولىدۇ. ئەلۋەتتە شەرقى تۈركىستاندا ئۇرۇش پارتلاپ قالسا، ناھايىتى مۇرەككەپ بولۇپ ھەتتا ئىسلام دۇنياسىدىكى ئۇرغۇن دۆلەتلەرگىمۇ تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن.

شىنجاڭلىق ئاجايىپ ئادەم-پروفېسسور سۇبىي خەي؟

سوئال: سىلەر ئۈرۈمچىنىمۇ زىيارەت قىلىپسىلەر، سىلەرچە شىنجاڭدىكى خەلقلەرنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىكەن؟

لىياڭ دۇڭ: بىز ھۆكۈمەت خادىملىرىنى زىيارەت قىلىشقا پۇرسەت بولمىدى. بىزنىڭ ناھايىتى ئاجايىپ بىر شەخس-پروفېسسور سۇبىي خەينى زىيارەت قىلدۇق. ئۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتى پروفېسسورى ئىكەن. ئۇ 40-يىللاردىلا شىنجاڭغا بېرىپ شىڭشىسەيگە ھەمكارلىشىپ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىقىغا قارشى تۇرغان. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ھەربى مەسلىھەتچى بولغان. شۇنداقلا ئۇ بىردىن-بىر قازاق ۋە ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلىدىغان مۇتەخەسسىس ئۇنىڭ ئات مىنىش ۋە قورال ئېتىش ماھارىتىمۇ ناھايىتى ئۈستۈن ئىكەن ئۆز ۋاقتىدا شىنجاڭ مەسىلىسىنى بېسىقتۇرۇشىمۇ ئۇنىڭ ھىلىسكرىسى بىلەن بولغان. ئۇ قازاق ئارقىلىق ئۇيغۇرلارغا تاقابىل تۇرۇش ھىلىسىنى ئىشلىتىپ ئىككى مىللەت ئارىسىدا زىددىيەت سېلىپ، تاغلىق رايوننى كونترول قىلسىلا شىنجاڭنى كونترول قىلالىمىز. قازاقلار بولسا تاغلىق رايونلاردا ياشايدۇ، قازاقلارنى قورالاندۇرۇش ئارقىلىق ئۇيغۇرلارغا زەربە بەرگىلى بولىدۇ دېگەن. نەيرەڭنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئەيسا ئەپەندى باشچىلىقىدىكى شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمە-

داۋامى 7-بەتتە

شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مەغلۇپ بولىشى، جۇڭگو ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا بېسىپ كىرىشكە ئالاھىدە تۈرتكە قوشقان.

سوئال: ھوي، بۇ ئادەم ھەجەپ يامان ئىكەن. بىراق ئىپمىشقا ئەملىكە ئىگە بولالمىدى؟

لىياڭ دۇك: ئۇ بىر ئالاھىدە ئىستىقاتا ئادەم. سەجەرى تۈزىكىپىن ئۇ تۆرچىل قالپىنى كىيگەن. 50 ياشقا كىرگەندە ئاران تويى قىلغان. ئۇ پۈتۈن ئۆمرى بىلەن شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق بولۇشىغا قارشى تۇرغان. ئۇ توپ- توپلاپ ھالدا شىنجاڭنى ئايرىلىپ قالىدۇ، جۇڭگو ھەرگىزمۇ بىر قۇدرەتلىك دۆلەت بولالمايدۇ، تەشۋىق قىلغان. ئۇ ھەر قانداق ۋاستىلارنى قوللىنىپ بولسىمۇ شىنجاڭنى قولىدىن بېرىشكە بولمايدۇ ھەتتا بىر مىستال مىللى يەرنىمۇ قولىدىن بېرىشكە بولمايدۇ دېگەنگە چىڭ چىققان مىللەتچى بولۇپ، ۋاڭ ئىنماۋ شىنجاڭدا ئۆكتۈرلىق قىلغان مەزگىللەردە شىنجاڭنىڭ ئىشلەپ چىقىرىش بىڭتۇەنى (ھەربىي قوشۇن) نىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى يامانلىشىپ ئۇلارنى تارقىتىۋېتىش ئويىدا بولغاندا، سۈيەكىي مەركىزى ھۆكۈمەتكە تەرزە يېزىپ، ئىشلەپ چىقىرىش بىڭتۇەنى-نىنىڭ تارقىتىشقا قەتئىي بولمايدىغانلىقىنى بۇ دۆلەتنىڭ تەغدىرى ۋە دۆلەت مۇدىلەسى بىلەن قاتتىق باغلىنىشلىق ئىكەنلىكى، سۆزلەپ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا قانچىلىك مەبلەغ سېلىپ يارىدەم قىلىشنى ئەمما بۇ مەسىلىنى ھەل قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى، پەقەتلا بىردىن-بىر ئۇسۇل ئىشلەپچىقىرىش بىڭتۇەنى مۇستەھكەملەپ تېخىمۇ كۈچەيتىپ كۆچمەنلەرنى يۆتكەش ئارقىلىق مىللەتسىيەنى قوللانغاندىلا ئاندىن مەخ-سەتكە يەتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. (ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇلارنىڭ باشقا مىللەتلەرنى يەر يۈزىدىن يوق قىلىشتىكى رەزىل ئوسۇلى). كېيىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ بىڭتۇەنى ساقلاپ قالغان. ھەتتا بىڭتۇەنىڭ قۇرۇلۇشىنىمۇ كەڭ كۆلەمدە كۈچەيتكەن، ئۇلار ئۇنى دايىم دوكلاد بېرىشقا تەكلىپ بېرىپ، ئۇنىڭغا دۆلەت ئۈچۈن ئالاھىدە تۆھپىكار پروفېسسور دەپ نام بەرگەن.

سوئال: سىز سۈبىي خەي ئەپەندىنى قانداق تاپتىڭىز؟

لىياڭ دۇك: ئەمەلىيەتتە پۈتۈن دۇنيادىكى شىنجاڭ مەسىلىسىنى تەتقىق قىلغۇچىلاردىن ئامېرىكا ماۋاي ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر كىشى بار. ئۇنىڭدىن قالسىلا پروفېسسور سۈبىي خەي. شىنجاڭ مەسىلىسىنىڭ ناھايىتى ئېغىرلىقىنى كۆپ كىشىلەر بىلمەيدۇ، چوڭ قۇرۇغلۇقتا پەقەت سۈبىخەيدىنلا ئىبارەت بىر ئادەم بار. ئۇ قازاقلارنىڭ تارىخىغا ئائىت ئىككى توم كىتاب چىقارغان. ئۇ ھەر كۈنى يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ياشاش شارائىتىمۇ ئادەتتىكىچە كوممۇنىستىك پارتىيە پەقەتلا ئۇنىڭ تەسەبلەرچە سادا-قەتمەنلىكىدىن پايدىلانغان، بىراق ئۇنىڭ دۆلەت كۆز قارشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆز مىللىتى ۋە ئۆز دۆلىتىگە بولغان ساداقىتى كىشىنىڭ ھۆرمىتىنى قوزغايدۇ.

كۆيلەپ كۆچەن يۆتكىلىپ ئۈرۈمچى خىتايلىشىپ بولدى

سوئال: سىز باشقا شىنجاڭلىقلارنى زىيارەت قىلدىڭىزمۇ؟

لىياڭ دۇك: ھە، شىنجاڭدا ئاخبارات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش ناھايىتى قىيىن. ئۈرۈمچىنىڭ كىشىگە بېرىدىغان تەسىرى چوڭ قۇرۇلۇقتىكى ھېچ قانداق شەھەرلەردىن پەرقى يوق. ئۇنى شىنجاڭنىڭ بىر شەھرى دېيىشكە كىشىنىڭ ئىشەنگىسى كەلمەيدۇ. پۈتۈنلەي خەنزۇلىشىپ كەتكەن.

ئاھالىسىنىڭ 70 %دىن كۆپرەكى خەنزۇلار، ئۇيغۇرلار پەقەت ئىككىلا كوچىغا جايلاشقان بۇ كىشىنى ناھايىتى ئويغا سالىدىغان ئىش. بۇ سۈبىي خەينىڭ ئاسسىمىلاتسىيە سىيا-سىتىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇۋاتقانلىقىنىڭ ئىسپاتى. مەن شىنجاڭدا بولۇش جەريانىدا شىنجاڭلىقلارنىڭ مەڭگۈ تىز پۈكمەس خەلق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. مەن ئۇنىڭدىن باشقا "شىنجاڭ گېزىتى" "جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە مەكتىۋى" شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېت قاتارلىق ئورۇن-لارنى زىيارەت قىلدىم. ئۇلار چوڭ قۇرۇ-غلۇقنىڭ باشقا شەھەرلىرىدىن ھېچ قانداق پەرقى يوق. تەڭرى تاغنىڭ ئېتىكىدە "ئايدىڭ كۆل" دەپ ئاتالغان بىر چوڭ كۆل بولۇپ، ئۇنىمۇ خەنزۇ ياشلىرى كۆتىركە ئېلىپ، راك بېقىۋېتىپتۇ. ئۇرغۇن كىشىلەر بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزمەكچى بولغىنىمدا ئۇلار قورقۇپ بىزنى قوبۇل قىلمىدى. بىز ئۇرپان شەھرىدىمۇ زىيارەتتە بولدۇق. بۇ شەھەردە خەنزۇلار ئاز بولۇپ، ھەقىقى شىنجاڭلىقلارنىڭ شەھرى ئىكەن.

سوئال: تۇرپانلىقلار باياشات خوشال-خۇرام ياشامدىكەن؟

لىياڭ دۇك: ئۇنداق ئەمەس. سىرتقا قارىسا ئېچۈۋېتىش سىياسىتىدىن كېيىن، مەن چوڭ قۇرۇقلىقتىكى يەرلەرنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنىڭ ياخشىلانغانلىقىنى كۆرگەن ئىدىم. بىراق تۇرپاندا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالى بۇرۇن-قىدىنمۇ يامانلىشىپ كەتكەن. بۇرۇن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۈچۈن ئېتىۋار سىياسەتلەر بار بولۇپ ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئېلىپ تاشلانغان. تەبىئى بايلىق تېخىنكا باش-قۇرۇش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى خەنزۇ-لارنىڭ قولىدا بولغاچقا، باي بولغانلارمۇ پەقەتلا خەنزۇلار. ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشى بولسا تېخىمۇ يامانلىشىپ كەتكەن.

شەرقى تۈركىستان ئەڭ پىشىپ يېتى-لگەن قارشىلىق ھەركىتىنىڭ تەشكىلى

سوئال: راست، ئۇيغۇرلاردا رابىيە ئىسىملىك ناھايىتى باي ئايال بار ئىكەن، شۇنداقمۇ؟

لىياڭ دۇك: ھەئە، ئۇ ھازىر نەزەربەنت ئاستىدا زىيارەت قىلىشقا ئامال قىلالمىدۇق. شىنجاڭدا ھەر قانداق بىر ئادەم بۇ ئايالنى بىلىدىكەن. ئۇنىڭ يولدىشى ھازىر نيۇ-يوركتا بولۇپ ئۇنىڭ چەتكە چىقىشىغا رۇخسەت يوق ئىكەن.

سوئال: سىزنىڭ شەرقى تۈركىستان مەسىلىسى بويىچە قىلغان زىيارىتىڭىزدىن كېيىنكى ئۆزىڭىزنىڭ باھايىڭىزنى بېرەلەمسىز؟

لىياڭ دۇك: مەن مۇخبىر بولۇش سۈپىتىم بىلەن مېنىڭ ئەھمىيەت بېرىدىغىنىم نېمە بولغانلىقىنى بىلىشتىن ئىبارەت. باھا بېرىش توغرا كەلگەندە، باشقا بىر ئۇسۇل ھەم ئۇتۇم كېرەك. بۇ مېنىڭ ئالاھىدىلىكىم ئەمەس، مەن پەقەت ئۆزۈم-دىكىدەكلا ئىنچىكە ئاملىيالايمەن سىرتتىكى جۇڭگو دېموكراتچىلار ھەركىتى ۋە تىبەت سەركەردان ھۆكۈمىتى بىلەن سېلىشتۇر-غاندا شەرقى تۈركىستان سەركەردان ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىللەتچانلىقى مۇكەممەل ئىختىدارى ئەڭ زور. ئىقتىسادى مەنبەسى تولۇق، كۈچ قۇدرىتى ئەڭ كۈچلۈك نىشانى ئېنىق بىر تەشكىلات. ئۇلارنىڭ غەلىبە قىلىش قىلماسلىقىدا نۇرغۇن نامەلۇم سانلار مەۋجۇت. ئۇلارنىڭ باشقا تەش-كىلاتلاردىن ئەڭ چوڭ پەرقلىق يېرى شۇكى، ئۇلارنىڭ سۆزى ئاز ئەمىلى قىلغىنى كۆپ. بۇ ئۇلارنىڭ مىللى پىسخىكىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دىن جەھەتتىن بولسا ئۇلارنىڭ چوقۇنىدىغان ئادىمى يوق. ئۇلارنىڭ غازات قىلىش ئېتىقادىمۇ ناھايىتى ئالاھىدە بولۇپ، مۇقەددەس بىر نىشان ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدۇ.

لىياڭ دۇك، گۇاڭ دۇڭ ئۆلكىسى چۈڭ سەن ناھىيىسىدىن. 1969-يىلى شاڭ-گاڭغا كېلىپ، ئامېرىكىغا بارغان. 1982 -يىلى باكلەي شتاتى ئۇنىۋېر ستېتىنىڭ باكالاۋىرلىق ئۇنۋانىغا ئىگە بولغان. جۇڭگو ۋاقىت گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. كىتاپخانا ئاچقان، مۇخبىر-يازغۇچى بولغان. 1995 -يىلى شاڭگاڭ ئۈچۈر تېلېۋىزىيەنىڭ زىيارەت بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بولغان. جۇڭگونىڭ 89 - يىلدىكى خەلق ھەركىتىنىڭ قاتناش-چىلىرى باۋدەن بىلەن رىن ۋەن دىڭنى ئۇنجى بولۇپ خەۋەر قىلغانلىقى ئۈچۈن 1997 - يىلى شاڭگاڭنىڭ ئىنسان ھەقلىرى ئاخبارات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. بۇيىل يەنە «تەڭرى تاغ بۆرىسى ھۇلىماقتا» ناملىق شىنجاڭ مۇستەقىللىق ھەركىتىنىڭ ئەينەن ئەھۋالىنى تۇنجى بولۇپ خەۋەر قىلغانلىقى ئۈچۈن 1998 -يىلى شاڭگاڭ ئىنسان ھەقلىرى ئاخبارات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. ئەپسۇسكى بۇ تېلېۋىزىيە فىلمى بۈگۈنگە قەدەر ئاشكارا قويۇلمىدى.

(بۇ ماقالە شاڭگاڭدا چىقىدىغان «ئېچۈۋېتىش» دېگەن ژۇرنالدىن تەرجىمە قىلىپ ئېلىندى).

تەرجىمىسى: ئايۇپ ئالىم. تەرجىمە تەھرىرى ك. كۆسەن.

دۇنياغا قايتا يارىلىپ قالغاندىمۇ، مۇشۇ ئىشىمنى يەنە باشلايمەن

بېشى 2-بەتتە

مەيلى ئۇيغۇر، مەيلى قىرغىز بولسۇن، قايسى دۆلەت بولمىسۇن قابىلىيەتلەرنى تاللاپ چىقىپ ئۇنى ئىشلىتىش ئۇ، دۆلەتلەرنىڭ تەرەققى قىلىشىغا چوڭ ھەسسە قوشىدۇ دەپ ئويلايمەن. ئىككى دۆلەتتىكى يۇرتداشلىرىمىزنىڭ ئارىسىدا مۇناسىۋەتلەرنىڭ بارغانسېرى ياخشىلىنىپ بىرلىك بارابەرلىكنىڭ كۈچىيىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇرسەن بولدۇم.

سوئال: بۇ خوشاللىقلارنىڭ ئاخىرغىچە ئۇلۇشۇپ بىرلىكتە قەدەم بېسىشقا ئۈمۈت-ىڭىز بارمۇ؟

جاۋاپ: ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۈمۈت قىلىش-ىمىز كېرەك. ئۈمۈت بولمىسا ياشاش قىيىنلىشىپ كېتىدۇ، ئۈمۈت ۋەزىيىتىمىزنى ياخشىلاش ئۈچۈن چەتئەلدىكى ئۇيغۇر-لارنىڭ-ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىدىغان ئىشلارنى، شەخسى مەنپەئەتلەرنى بىر تەرەپكە قويۇپ، داۋاسى بار ئىنسانلارنىڭ داۋاسىنى ئالدىنقى پىلانغا چىقىرىش مۇھىم دەپ ئويلايمەن. چۈنكى ئۈمۈتسىز بولۇپ كەتسەك تېخىمۇ پەرىشان بولۇپ كېتىمىز.

سوئال: ئەركىن ئەپەندىم، بىزنىڭ كەلگۈ-چەكىمىز ياشلار بولغانلىقى ئۈچۈن گېر-مانىيەدىكى ياشلارنىڭ پائالىيىتىگە قارى-شىڭىز قانداق؟

جاۋاپ: گېرمانىيەدىكى ياشلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ. پائالىيىتىمۇ تېخىمۇ كۈچ-ىيىۋاتىدۇ، ئەلۋەتتە بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ياشلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھەر خىل چۈ-شەنچە ۋە پىكىرلەر بولۇشى مۇمكىن، ئىمىشكە دىسەڭلار بىز تۈرلۈك تۈزۈملەردە ياشىغان ئىنسانلار، ئۇنداقلارنىڭ دەرھال ئۆزلىشىپ كېتەلىشى قىيىن ئىش. بۇ، ۋاقىت- زامان بەلگىلەيدىغان ئىشلار، ئۆز ئارا پىكىر ئايرىمچىلىقى بولسىمۇ مۇھىمى، ئانا ۋەتەن مەسىلىسى، بۇ، ئانا ۋەتەن مەسىلىسى ھەممىمىزنى بىرلەش-تۈرىدىغان مەسىلە، بۇنىڭدا قىلىنىدىغان ئىشلاردا مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن،

كىچىك بالا تۇغۇلۇپ، ئۆمۈلەپ، يىقىلىپ ماڭغاندەك، بىزمۇ يىقىلىمىز- قوپۇمىز، ئاستا-ئاستا بىر پىكىر ئەتراپىغا توپلىشىمىز. غەرب مەملىكەتلەردە داۋا قانداق ماڭ-ىدۇرۇلسا، ئۇتۇقلۇق نەتىجە بېرىدىغانلى-قىنى ئاستا-ئاستا چۈشىنىمىز. مېنىڭ ياشلاردىن كۈتىدىغان ئۈمىدۈم بەكمۇ چوڭ.

سوئال: مېنىڭ كۆز قارشىمچە سىزنىڭ مۇشۇ تاللىغان سىياسى كەسپىڭىز سىزنى ئۆزۈڭىزدىن يۈيان بىئارام قىلىپ كېلىۋا-تىدۇ، بۇنىڭدىن سىز چارچىمىدىڭىزمۇ؟ ئالدىڭىزدا يەنە قانداق ئىشلار كۈتىۋاتىدۇ؟

جاۋاپ: چەتئەلدە ياشاۋاتقان ھەممىمىز-نىڭ بىر ۋىژدانى قەرزىمىز بار، مۇشۇ قەرزىمىزنى ئادا قىلىشىمىز كېرەك. مېنىڭ ئۇتقان يولۇم شۇ، مەن قىيامەتكە ئىشە-نىمەن، قىيامەتتە مەندىن ھېساپ سورىشى مۇمكىن دەپ ئويلايمەن، ئاشۇ چاغدا مەندىن سەن نېمە ئىشلارنى قىلدىڭ دەپ سورىسا خاپا بولمىغىن دەپ بىر ھېساپ بېرىش مەسىلىسى بار. ۋىژدانى قەرزنى ئادا قىلىشتا چارچاش بولمايدۇ، ياشلارغا دەيدىغىنىم، ۋىژدانى قەرزنى ئادا قىلىشتا مەنسەپ، بايلىق كېرەك ئەمەس، بىز ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىمان كېرەك. ئىمان بولسا، پۇلمۇ، مەنسەپمۇ تېپىلىدۇ، مۇشۇ يول بىلەن چىقىشىمىز كېرەك دەپ ئويلايمەن.

سوئال: دۇنياغا باشقىدىن تۇرۇلۇپ قالسىڭىز ئىشنى نىمىدىن باشلايتتىڭىز؟

جاۋاپ: دۇنياغا باشقىدىن تۇرەلسەم يەنىلا مۇشۇ ئەينى يولۇمدا ماڭىمەن دەپ ئويلايمەن. چۈنكى مەرھۇم دادام

ئەيسا يۇسۇپ ئالپتېكىن، ئۆزىنىڭ 70 يىلدىن كۆپرەك ۋاقتىنى ئانا ۋەتىنىگە بولغان قەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئاجراتتى، بايلىقىنىمۇ شۇ يولدا خەشلىدى. بىز ناھا-يىتى ئېغىر ئىقتىسادى قىيىنچىلىقتا چوڭ بولدۇق. شۇنداق بولسىمۇ بىز دادامنىڭ، "بىر ئۇيغۇر بولۇپ ئۇيغۇر داۋاسى ئۈچۈن، بىر تۈرك بولۇپ تۈرك داۋاسى ئۈچۈن، بىر مۇسۇلمان بولۇپ ئىسلام داۋاسى ئۈچۈن، بىر ئىنسان بولۇپ ئىنسان داۋاسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىڭلار" دېگەن سۆزىنى ھېچ بىر زامان ئۇنتۇمىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇ ئىشلارنى يۈر-گۈزۈپ كېتىپ بارىمىز. دۇنياغا قايتىدىن كەلگەن بولساممۇ، مۇشۇ ئىشلارنى داۋا-ملاشتۇرغان بولاتتىم دەپ ئويلايمەن.

سوئال: ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ياۋروپادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قايسىسى سىزنىڭ پائالىيىتىڭىزگە كۆپرەك ئىجابى تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ؟

جاۋاپ: بۇ، يولدا خۇدايىم يار يۆلەك بولسا ماڭالايمىز دەپ يولغا چىقىش كېرەك. ئۇ، ماڭا يار يۆلەك بولىدۇ، بۇ، بولمايدۇ دېگەننى خاتا دەپ ئويلايمەن. "سەن ئەزىز ئەتكەن قولۇڭنى خار ئەتەلمەيدۇ كىشى، سەن ئەگەر خار ئەيلىسەڭ ھەر جايدا خارۇ-زار كىشى" دېگەن سۆز بار. ئەگەر ئاللا-تائالا ماڭا ئۇخشاش، مۇشۇ ۋىژدانى قەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن

مېڭىۋاتقان مىڭلارچە كىشىلەر توغرا يولدا ماڭسا، ئاللا-تائالانى ھىمايە قىلسا ھېچ جايدا خار بولمايدۇ. مېنىڭ ئۇتقان يولۇم شۇ، مەن قىيامەتكە ئىشىنىمەن. يولداشلار-نىڭ ئىچىدە ئەركىننىڭ يولى توغرى دىگەنلەرمۇ، خاتا دىگەنلەرمۇ بار، يامان دىگەنلەرگىمۇ خاپا بولمايمەن. مېنىڭ يولۇمنى ياراتقان كىشىلەر بىلەن ھەم سۆھ-بەتتە بولىمەن، يولۇمنى ياراتمىغان كىشىلەر بىلەنمۇ چىرايلىق سۆھبەتتە بولىمەن، ئۇلارنى زىيارەت قىلىپ تۇرىمەن. كۆپ كىشىلەر: "ئۇلار سېنى يامان كۆرسە ئۇلار-نى نېمىدەپ زىيارەت قىلىسەن" دەيدۇ؟ ئۇ، ئۇلارنىڭ ئىشى، مېنىڭ ئۇلارغا يامان نىيىتىم يوق. چوڭلارغا ھۆرمەت كىچىك لەرگە ئىززەت دەپ كېتىپ بارىمەن.

سوئال: سۆھبىتىمىزنىڭ ئاخىرىدا يېقىندا ئامېرىكىدا بولغان يىغىن ھەققىدە ئاڭلاپ ئۆتسەك.

جاۋاپ: ئامېرىكىدا بولغان يىغىن بىر كۆڭۈلۈك بولغىنى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتتى. ئۇ يىغىندا تۇرغان تىبەتلىكلەر، شەرقى تۈركىستانلىقلار، ئىچكى موڭغۇللۇقلار ۋە تەيۋەننىڭ مۇستەقىللىقىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاتقان "تەيۋەن پوگرېسسىۋ پارتىيە" ئەزالىرى يىغىندا تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇل خەلقلىرى ئىچىدىكى ئىچكى بىرلىكنى قانداق كۈچەيتىشىمىز كېرەك،

دېگەن مەقسەتتە، توختام، شەرت نامە تۈزۈلدى. بۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىدا كىچىك بىيرو ئېچىلىدىغان، بۇنىڭدا بىر -ئىككى ئادەم خىزمەتتە بولىدىغان ۋە شەرقى تۈركىستان، ئىچكى موڭغۇل، تىبەت ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىلارنى بىر -بىرىگە خەۋەر قىلىپ تۇرىدىغان مەسە-لىلەرنى كۆتۈرۈپ، ئامېرىكىدا تىگىشلىك ئورۇنلارغا يەتكۈزۈپ تۇرىدىغان ياكى خەلقئارادىكى تەشكىلاتلارغا ئاڭلىتىپ

تۇرىدىغان قارارلار قوبۇل قىلىندى. ھەر ھالدا بۇ يىغىن پايدىلىق بولدى دەپ ئويلايمەن.

-مەزمۇنلۇق سۆھبەتلەر ئۆتتى. سىزبىلەن قىرغىزستانلىق ئۇيغۇرلار پات-پات ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا تەشنا. قىرغىزىس-تانلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇسسۇزلىقىنى قاندۇرۇپ تۇرۇڭ.

-سىزلەرگىمۇ رەخمەت. ماڭا قازاقستان، قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىگە كېلىش پۇر ستىنى يارىتىپ بەرگەن بۇ، دۆلەتنىڭ رەھبەرلىرىگە كۆپ رەخمەت ئېيتىمەن. ئۆزلىرىمۇ قىرغىزستان ھۆكۈمىتىنىڭ كەڭچىلىكى بولمىسا مەن بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزمىگەن بولاتتىلا. سىلىگە كۆپ رەخمەت ئېيتىمەن.

-مەنمۇ سەپىرىڭىزگە ئاق يول تىلەيمەن.

-ئېتقانلىرى كەلسۇن.

نۇمۇرۇڭ بەش – هايات نۇزۇگۇم

بىز بۈگۈن ناھايىتىمۇ ئۆتكۈر رىقابەت دۇنياسىدا ياشاۋاتىمىز. رىقابەت–يەڭگۈچى بىلەن يېڭىلگۈچىنىڭ پائالىيەت سەھنىسى، خارجى ئەللەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار ئون نەچچە دۆلەتتە ياشايمىز. ھەر دۆلەتنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائى، دىنى ۋە مەدەنى مۇھىتى بىر–بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. بۇ ھال بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن رىقابەت ئويغۇسىنىڭ تېخىمۇ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ئەشۇ مەنىدىن ھەر قايسى دۆلەتلەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار ئەشۇنداق كۈچلۈك رىقابەت دۇنياسىدا قاتمۇ–قات مەنىۋى تور ئىچىدە ئۈمۈت روجەكلىرىدىن ئۆز ئارزۇ–ئارمانلىرىنىڭ، شۇنداقلا ئۆز مىللى تەغدىرىنىڭ چىقىش نۇقتىسىنى ئىزدەۋاتىدۇ. ئۆز شارائىتىغا خاس سىياسى، قانۇنى كاتېگورىيە دائىرىسىدە بۇزۇلۇش، بۇلغىنىش ھەتتاكى يوقۇلۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان مىللى مەدەنىيەت، مىللى مائارىپ ۋە دىنى ئەخلاقنى قايتىدىن گۈللەندۈرۈش، تىكلەش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل شەكىل، ۋاستە ۋە يوللار ئارقىلىق ئىجتىمائى، مەدەنى پائالىيەتلەرنى بىنەپ بېرىپ تەھنىتى يىغىتى ئۇنۇم ھاسىل قىلىۋاتىدۇ. بۇ پائالىيەتلەرنىڭ ئەڭ زور تەھپىسى شۇ بولىدىكى خەلقىمىزنىڭ يىتىمسىراش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان مىللى پىشكەسىنى ئويغىتىپ، مىللى ئويغۇسىنى جانلاندۇرىۋاتىدۇ. چۈنكى مىللى ئويغۇ بىر مىللەتنىڭ تارىخ سەھنىسىدىكى ھايات–ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ مەسىلە. دېمەك بىر مىللەت مىللى ئويغۇدىن ئايرىلىدىكەن، مۇقەررەركى تارىخ سەھنىسىدىن ئۆچىدۇ. مىللى ئويغۇسى بىلەن ياشاۋاتقان مىللەت گەرچە ماكان، زامان چەكلىمىسىگە ئۇچرىسىمۇ ئۇ ھامان ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىدۇ ۋە مۇقەررەركى مىللى مەنزىلىگە يېتىدۇ. دېمەك، كۆپلىگەن ھەقىقى ئىسمى–جىسمىغا لايىق ئەركەكلىرىمىز ئۆزىنىڭ بارلىق ئىمكانىيەتلىرى بويىچە مىللەت ئۈچۈن قان–تەر تۆكۈۋاتىدۇ. ئالماتا شەھەرلىك "نازۇگۇم" فوندىنىڭ دىرېكتورى دىلبىرىم ساماساقوۋانە شۇنداق "ئەركەك" لىرىمىزنىڭ بىرى. چۈنكى كاستيۇم كىيىپ "ھۇررا" ۋارقىرىغانلار، "توست" سۆزلىسە يەر شارىنى ئۆرتۈۋېتىدىن ئىككى قىلىۋېتىپ، بوسۇغىدىن ئاتلاپ سالامنى ئۇنتۇپ قالىدىغانلارلا ئەركەك ئەمەس، بەلكى چوڭ بولسۇن، كىچىك بولسۇن ئەل ئۈچۈن ئەمەلى ئىش قىلغانلار ھەقىقى ئەركەكلەردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن دىلبىرىمگە ئوخشاش ئەلسۆيەر، مېھنەتكەش، پائالىيەتچان، جەسۇر خانىم–قىزلىرىمىزغا ھەقىقى "ئەركەك"لەر قاتارىدىن ئورۇن بېرىشكە [illegible] 16–ئۆكتەبىر دىلبىرىم باشچىلىقىدىكى "نازۇگۇم" فوندىنىڭ بىر يىللىق خاتىرە كۈن مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر رايونى "كەتمەن" يېزىسىدا "نازۇگۇم" نامىغا ئالاھىدە خاتىرە كۈنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ پائالىيەتكە ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان ۋە ئالماتا شەھىرىدىن 100دىن ئارتۇق مېھمان، "كەتمەن" يېزىسى ۋە ئەتراپىدىكى خوشنا يېزىلاردىن 1000دىن ئارتۇق مېھمان

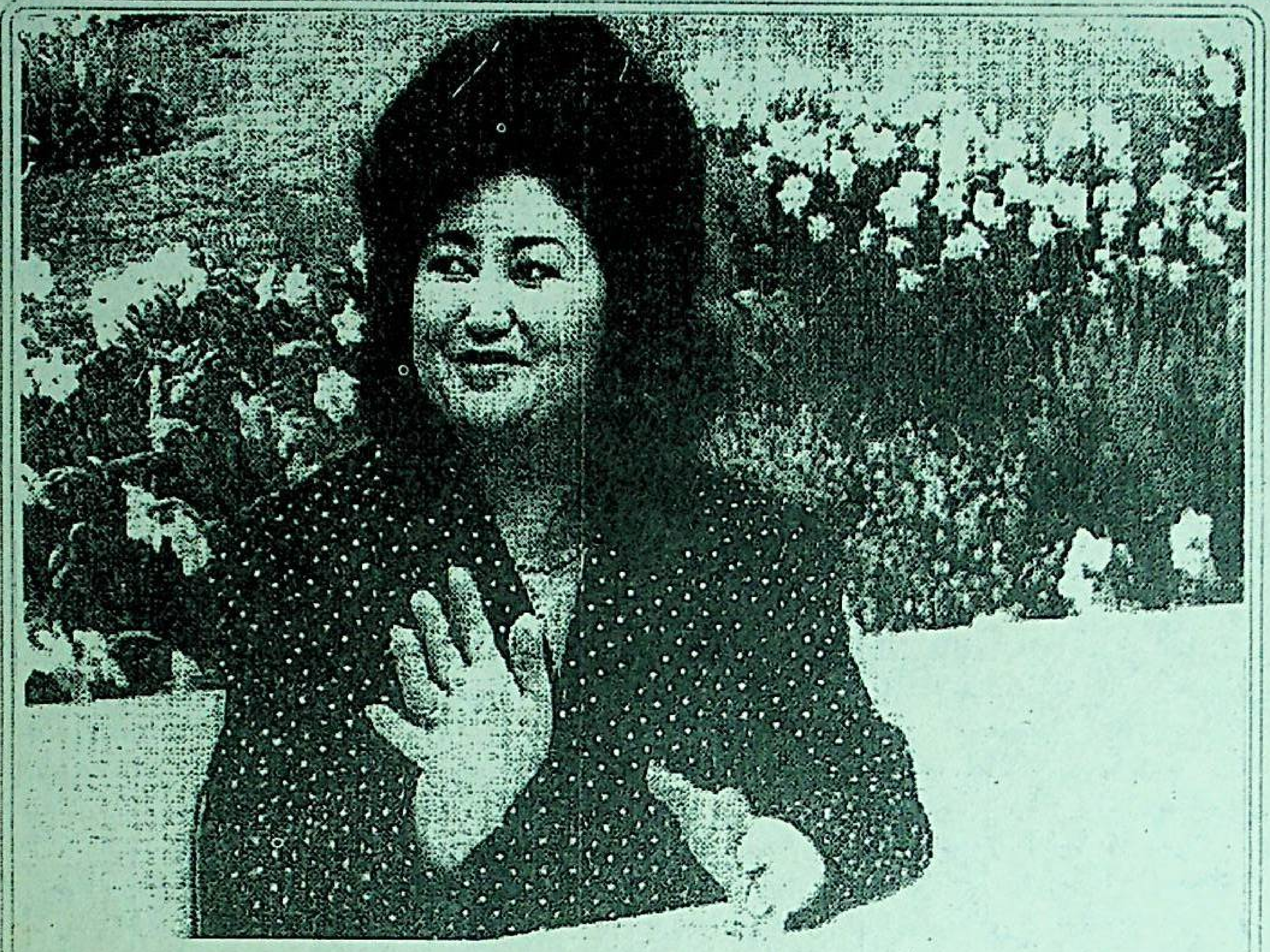

بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىپ، بۇ بىر كۈن ئاجايىپ تەنتەنىگە تولغان تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە، خاسىيەتلىك، خاتىرىلىك بىر كۈن بولدى. بۇ پائالىيەتكە يەنە يىراق گېرمانىيەدىن سۆيۈملۈك مېھمىنىمىز، لىدىرىمىز ئەركىن ئالپتېكىن تەۋرۈك قەدىمى بىلەن قاتناشتى. بۇ پائالىيەت ئۆزىنىڭ ۋىژدانىنى، غورۇرىنى ھاياتىدىن ئەلابىلىدىغان ئۇيغۇر خانىم–قىزلىرىغا خاس ئىسىل پەزىلىتىنى نامايان قىلىپ، كېيىنكىلەر ئۈچۈن ئۈلگە تىكلەپ كەتكەن، مۇنەۋۋەر ئۇيغۇر قىزى "نازۇگۇم"نى خاتىرلەش كۈنى بولدى. شۇنداقلا بۇ پائالىيەت ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ نامايىشى بولدى. ئۇيغۇر ئۆرپ–ئادەتلىرىنىڭ جانلىق كۆرگەزمىسى بولدى، ئۇيغۇر تائاملىرىنىڭ پاراتى بولدى. قازاقستان دېموكراتىك مىللى سىياسىتىنىڭ ئەمەلدە شۇۋاتقانلىقىنىڭ بەلگىسى بولدى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھەقىقى قېرىنداش–دوستلۇقىنىڭ تەنتەنىسى بولدى. مىللى ئويغۇنى قايىنىتىدىغان ئوچاق، مىللى ھېسسىياتنى قوزغايدىغان سەھنە ۋە مىللى مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈش ھەققىدە ھەر بىر كىشىنى ئويغا سالىدىغان ئەھمىيەتلىك دەرس بولدى.

بۇ پائالىيەتكە "كەتمەن" يېزىلىق ھۆكۈمەت، "كەتمەن" ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە كەڭ جامائەت ئاكتىپلىق بىلەن ئىشتىراك قىلغان ئىدى. بۇ تەنتەنىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىمۇ كىشىنى ھاياجانغا سالاتتى. چۈنكى قايغۇ ئىچىدىكى شاتلىق، غەم ئىچىدىكى كۈلكە، قىينچىلىق ئىچىدىكى جاسارەت، تەقەززالىق ئىچىدىكى سۆيگۈ قاتارلىق پىسخىك ئالامەتلەر يۇغۇرۇلغان ھەقىقى ئۇيغۇرغا خاس گۈل چېھرىلەرىبۇنىڭغا قوشۇپ پۈتۈن بايرام قاتناشچىلىرىنىڭ كىيىنىشىدىن، يېمەك–ئىچمەك، داستىقان سېلىش، مېڭىش–تۇرۇش ۋە گەپ–سۆزلەرگىچە ساپ ئۇيغۇرچە بولۇپ، مەن ئۆزەمنى قەشقەردىكى ئايەم تەنتەنىسىدە ھېيتگاھنىڭ ئالدىدا تۇرغاندەك ھېس قىلدىم. قۇرۇق گەپنى ئاز قىلىپ، ھەممىمىز ئۈملۈكتە ئىش قىلساق يەخشى پائالىيەتلەرنى قىلالايدىغانلىقىمىزغا ئىشەنچىم كامىل بولدى.

بۈنچە چوڭ تەنتەنىلىك پائالىيەتنىڭ باش ئۇيۇشتۇرغۇچىسى دىلبىرىم خانىم بولۇپ، ئۇ "نازۇگۇم" فوندى نامىدىن "كەتمەن" يېزىسىغا "كەتمەن" ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتىۋىگە ۋە بىر قىسىم ئىقتىسادى قىينچىلىقى ئېغىر بولغان ئائىلىلەرگە ماددى مۇكاپات ۋە يار–دەملەرنى تارقىتىپ بەردى. پائالىيەت ئىككى نۇقتىدا ئېلىپ بېرىلدى، "كەتمەن" يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ چوڭ مەيدانىدا يىغىلىش بولدى. دىلبىرىم ۋە ئەركىن ئالپتېكىن، قىرغىزىستان ئۇيغۇرلىرى "ئىتتىپاق" جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى نېمەت ھاجى قاتارلىق كىشىلەر مۇھىم سۆز قىلدى. ئاخىرىدا ئالماتا ئۇيغۇر تىياتىرىدىن "سادا" ئانسامبلى بىلەن "كەتمەن" يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆزلىرى تەييارلىغان كونسېرت نومۇرلىرىنى كۆرسەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى تەييارلىغان، نازۇگۇمنىڭ پائالىيىتى مەزمۇن قىلىنغان كىچىك دراماكۆرۈنۈشلىكتە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. ئىككىنچى تۈركۈم پائالىيەت نازۇگۇم غارىدا ئۆتكۈزۈلدى. ئەينى چاغدا نازۇگۇم ئالتە ئاي مۆكۈپ ياتقان ئۆڭكۈرنى زىيارەت قىلىپ، كېيىن نازۇگۇم نامىغا نەزىر بېرىلدى. مەن بۇ پائالىيەتتىن ۋە مۇشۇ كاتتا پائالىيەتنى ئۇيۇشتۇرغان دىلبىرىم خانىمنىڭ روھىدىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، پاك سۆيگۈ، ئىنسانى ھايات ۋە ھەقىقى ئەركىنلىك يولىدا قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن نازۇگۇم روھى بۈگۈنكى ئۇيغۇر خانىم–قىزلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا بىخ ئۇرۇپ چېچەكلەپ دىلبىرىمگە ئوخشاش ئەلسۆيەر، مېھنەتكەش خانىم قىزلىرىمىز تېخىمۇ كۆپ چىققۇسى، ئۆزىنىڭ جانلىق ئەمەلى پائالىيەتلىرى ئارقىلىق نازۇگۇم ئىرادىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇسى ۋە نازۇگۇم روھىنى گۈلدۈرگۈسى، قىسقىسى بۈگۈنكىدەك ئىشخانا مۇجاھىدلىرىنىڭ تەپرىقچىلىقى كۆككۆلنى غەش قىلىۋاتقان بىر پەيتتە ئۆزىنىڭ ئەمەلى ھەركىتى ئارقىلىق نازۇگۇم روھىغا خاس جۈرئەت بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىۋاتقان "نازۇگۇم" فوندىنىڭ دىرېكتورى دىلبىرىم خانىمغا چىن قەلبىمدىن ئاپىرىن ۋە رەھمەتلەر ئېيتىپ يەنە بىر قېتىم:
نومۇرۇڭ بەش–ھايات نازۇگۇم، ساڭا مۇۋەپپەقىيەتلەر مەڭگۈ يار بولسۇن! دېمەكچىمەن.

ك. كۆسەن

نازۇگۇم ئۇتكۇزۇدە

Главный редактор А. Халимов
Тех. редактор Т. Ибрагимова
Верстка: Т. Ибрагимовой
Свидетельство о регистрации № 00443
Учредитель: Общество уйгуров Кыргызстана "Иттипак"
Номер набран в издательском центре "Иттипак", отпечатан в изд. АО «Учкун»
тираж 2000 экз. з. 1037
مۇھەررىر: ئا. ھەلىموۋ تېلېفون: 22-83-14 66-40-04
گېزىت 1994 –يىلى مارت ئېيىدىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.
گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ھەم جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.
ئىتتىپاق